V

KISS EDIT

STILLE NACHT, HEILIGE NACHT...

EGY KARÁCSONYI ÉNEK MAGYAR VÁLTOZATAI

BUDAPEST, 1941

A NÉMET NYELVÉSZETI DOLGOZATOK
EDDIG MEGJELENT SZÁMAI:

(Von den Arbeiten zur deutschen Sprachwissenschaft sind bisher erschienen):

1. *Mollay Károly:* Középkori soproni családnevek *(Ödenburger Familiennamen im Mittelalter)*, 1938.

2. *Felszeghy Editrud:* A császári és királyi hadsereg nyelve Magyarországon *(Die k. u. k. Heeressprache in Ungarn)*, 1938.

3. *Tarján Jenő:* A vasércbányászat szaknyelvének szókincse Rudabányán *(Wortschatz der Bergmannssprache des Eisenerzbergbaues in Rudabánya)*, 1939.

4. *Tóth Ilona:* Német eredetű magyar divatszók *(Deutsche Lehnwörter im ungarischen Modegewerbe)*, 1939.

DUNÁNTÚL PÉCSI EGYETEMI KÖNYVKIADÓ ÉS NYOMDA R.-T. PÉCSETT

NÉMET NYELVÉSZETI DOLGOZATOK

ARBEITEN
ZUR DEUTSCHEN
SPRACHWISSEN-
SCHAFT

SZERKESZTI:
SCHWARTZ ELEMÉR

V.

KISS EDIT

STILLE NACHT, HEILIGE NACHT . . .

EGY KARÁCSONYI ÉNEK MAGYAR VÁLTOZATAI.

DIE UNGARISCHEN
VARIANTEN DES
WEIHNACHTSLIEDES

BUDAPEST, 1941

Nyelvt. O. 4468/5.

KISS EDIT

STILLE NACHT, HEILIGE NACHT...

EGY KARÁCSONYI ÉNEK MAGYAR VÁLTOZATAI

BUDAPEST, 1941

TAKARÉKI KÖNYVTÁRA

Felelős kiadó: Kiss Edit

DUNÁNTÚL PÉCSI EGYETEMI KÖNYVKIADÓ ÉS NYOMDA R.-T. PÉCSETT.
A nyomdáért felelős: Mészáros József.

1977
R

Stille Nacht, heilige Nacht,
Alles schläft, einsam wacht.
Nur das traute hochheilige Paar,
Holder Knabe im lockigen Haar,
Schlafe in himmlischer Ruh!

Stille Nacht, heilige Nacht,
Gottes Sohn, o wie lacht.
Lieb' aus deinem göttlichen Mund,
Da uns schlägt die rettende Stund,
Jesus in deiner Geburt!

Stille Nacht, heilige Nacht,
Hirten erst kundgemacht
Durch der Engel Alleluja,
Tönt es laut von fern und nah,
Jesus der Retter ist da,

Stille Nacht, heilige Nacht
Die der Welt Heil gebracht
Aus des Himmels goldenen Höhn
Uns der Gnade Fülle läßt sehn
Jesus in Menschengestalt!

Stille Nacht, heilige Nacht,
Wie sich heut alle Macht
Väterliche Liebe ergoß,
Und als Bruder huldvoll umschloß,
Jesus die Völker der Welt!

Stille Nacht, heilige Nacht,
Lange schon uns bedacht
Als der Herr vom Grimme befreit
In der Völker urgrauer Zeit,
Aller Welt Schonung verhieß!

M. T. AKADÉMIA KÖNYVTÁRA

TARTALOM:

	Oldal
Bevezetés	9
Egyszer volt (Költő és muzsikus)	11
Fordító	29
Közönség	37
Függelék	51
Források és irodalom	67

BEVEZETÉS.

Dolgozatunk célja a *Stille Nacht, heilige Nacht* ... kezdetű német karácsonyi dal magyarországi szövegváltozatainak bemutatása. Munkánk közben sokszor éreztük az előmunkálatok teljes hiányát, hiszen kutatásainkkal teljesen feldolgozatlan területre léptünk.

Forrásként, csaknem kizárólag, egyedül a dal ma is országszerte énekelt, vidékenként meglehetős eltérést mutató szövege állt előttünk. Ezen szövegváltozatok összegyűjtése volt dolgozatunk leglényegesebb célja.

A gyűjtött szövegváltozatok és könyvtári kutatásunk alapján igyekeztünk a német, de főleg a magyar szöveg útját követni hazánkban. Ezen a ponton találkoztunk a legnagyobb nehézséggel, hiszen nyomtatott források teljes híjával, a mai állapot lehetőleg teljes, de mégis tökéletlen ismeretében kellett a multba visszanyúlni. Az imakönyvek, tankönyvek és aprónyomtatványok igen kevés és bizonytalan támpontot nyújtottak.

Második fejezetünkben megkíséreltük, hogy a különböző fordításoknak és szövegváltozatoknak lélektani magyarázatát adjuk.

Dolgozatunk harmadik fejezetében szociológiai és földrajzi szempontból vizsgáltuk a dal elterjedési folyamatát és körvonalaztuk mai elterjedési fokát. Ugyanebben a fejezetben igyekszünk megállapítani, milyen szerepet játszik az egyszerű nép és a műveltebb osztály a dal mai életében és mennyiben járult hozzá elterjedéséhez. Ugyanitt beszélünk a dallal kapcsolatban kialakult magyar szokásokról is.

Munkánk közben a legnagyobb nehézséget a ma is élő szövegek összegyűjtése okozta. Nemcsak anyagi okok, de fizikai akadályok is lehetetlenné tették az egész ország területére kiterjedő személyes gyűjtést. Igy tehát alkalmasabb,

kevésbbé költséges és mindenhová elérő módszerhez folyamodtunk: a kérdőívek módszeréhez. Ennek segítségével sikerült is az ország különböző területéről, nagyvárosokból, községekből és falvakból összegyűjtenünk a dal ismert, élő és ma is énekelt szövegeit. Tudatában vagyunk annak, hogy nem jutott el hozzánk a dal valamennyi változata, de meggyőződéssel mondhatjuk, hogy a gyűjtött anyag kielégítő áttekintést nyújt. A kérdőívek az élő és ép ezért állandóan módosuló anyagot tárják elénk. De nem is volt célunk, hogy statisztikailag pontos eredményre jussunk, nem tartottuk sem lehetségesnek, sem okvetlenül fontosnak, hogy az összes variánsokat és dallambeli változásokat felkutassuk. Az pedig a kérdés természetéből folyik mind a személyes gyűjtés, mind a kérdőívek módszerének esetében, hogy a gyűjtött anyag mindenkor a válaszadók és szűkebb környezetük tájékozottságától függ. A rendelkezésünkre álló csekély eszközökkel csupán egy idegen kulturális elem terjeszkedését, fejlődését, életét akartuk figyelemmel kísérni a magyar népközösségben.

Dolgozatunk egyben módszertani kísérlet arra is — és ezért tarthat igényt némi érdeklődésre —, hogy bemutassa, milyen eredményeket lehet elérni, ha csaknem kizárólag a szétküldött kérdőívek válaszaira lehet támaszkodnunk.

Ezúton is hálás köszönetet mondunk mindazoknak, akik lelkiismeretes, pontos és részletes válaszukkal munkánkban segítségünkre voltak.*

* Kutatásaink során a *Stille Nacht, heilige Nacht* magyar fordításaival, de azoknak csak a katolikusok között való elterjedésével foglalkoztunk. Önálló értekezés készül arról, hogy a dal miként és mennyire terjedt a más vallásúak és a magyarországi kisebbségek körében.

Stille Nacht, heilige Nacht!
Wer hat dich, o Lied gemacht?
Mohr hat mich so schön erdacht,
Gruber zu Gehör gebracht,
Priester und Lehrer vereint.
(Az arnsdorfi iskolaépület falán elhelyezett emléktábla szövege.)

I.

EGYSZER VOLT...

(Költő és muzsikus.)

Egy alig ismert, kicsiny osztrák falucskában, Salzburg közelében élt egyszer egy káplán. Híveinek gondos lelkipásztora és szerető atyja volt. Néhány nappal karácsony előtt, késő délután haldoklóhoz hívták a káplánt, hogy az Oltáriszentséget, az utolsó vígaszt vigye a betegnek. Útja hazafelé magányos, elhagyatott, sűrűn behavazott vidéken vezetett keresztül. Lassan leszállt az éj. És magasan, a fehéren csillogó, bársonyos hótakaró felett, a sötét égbolton sok, számtalan aranyosan fénylő csillag gyulladt ki. Magasztos kötelességének teljesítése után az a lelki nyugalom és béke, amelyet a haldoklónak elvitt, az ő lelkét is álmodozó révületbe ringatta. Az aluvó természet fenséges csendjének és a közelgő karácsony gondolatának hatása alatt magasztos érzések fakadnak lelkében, és ajka önkéntelenül kezdi mondani: Stille Nacht, heilige Nacht....

Amint azután hazaért, meggyújtotta kis szobájában az olajlámpát, leült és papírra vetette azokat az egyszerű, szívből jövő gondolatokat, amelyek az imént lelkében ébredtek. Könnyen, természetesen folytak tolláből a sorok és a kis vers megszületett.

Másnap aztán átsietett az arnsdorfi tanítóhoz, aki egyben az oberndorfi St. Nicolaus templom orgonistája is volt, és megkérte jó barátját, hogy írjon muzsikát verséhez. A meleg, szívből jövő szavak hamar megtalálják a nekik megfelelő zenei kifejezést: csakhamar elkészült a karácsonyi ének dallama is.

A káplán *Mohr* József, a tanító *Gruber* Ferenc, a dal maga pedig a *Stille Nacht, heilige Nacht* volt.

És azóta évről-évre, karácsony táján felcsendül a dal az egész földkerekségen. Kis gyermeknek és felnőttnek egyformán szívébe férkőzik. Valláskülönbség nélkül, mindenkit elfog vonzóereje, és kétségtelenül felkelti bennünk azt a karácsonyi hangulatot, amely bensőségesebbé és boldogítóbbá teszi számunkra a szent estét.[1]

A dalt hamarosan megszerették és így nem csoda, ha észrevétlenül vándorútra kelt és ép olyan hamar el is terjedt. Hogy mennyire közel férkőzött a nép lelkéhez, mennyire foglalkoztatta fantáziáját, azt az bizonyítja legjobban, hogy hamarosan kis mesék, legendák szövődtek keletkezése köré. Egész sor változatát ismerjük az előbb elmondott kis történetnek: a dal életében a nép már itt, a dal keletkezésének körülményeinél megkezdte szerepét.

A puszta, rideg tények nem elégítették ki a nép romantika utáni vágyát. Egy ilyen szép dal nem keletkezhetett hétköznapi körülmények között. Sokkal nagyobb, mélyebb megrázkódtatásokat sejtettek mögötte. Képzeletükben a káplán is, a tanító is egyéni vonásokat kapnak, szenvedő emberek lesznek. A nép mesélő hajlama egyes részleteket feldíszít, bővebben mesél el, másokat egyszerűbben mond el, ismét másokat teljesen elhagy vagy elfelejt. Az a sokféle változat, amelyekben a dal keletkezését elmondják, egy-egy lépés a szájról-szájra adott, hallomásból ismert történet fejlődésében. A mesélő minden egyes alkalommal, amikor továbbadja a megható kis történetet, pillanatnyi ihletének hatása alatt újabb és újabb elemekkel bővíti történetét, változtat rajta, mert ez a népmesék törvénye, sorsa.

Így például igen elterjedt az a változat, amely szerint

[1] Stadt Gottes, LX. évf., dec.

a szerző életének legnagyobb és legmegrázóbb fájdalmára ez a dallam hozta meg a vígaszt és enyhülést. Az 1818. év karácsonya táján nagy csapás érte az arnsdorfi tanítót. Egyetlen kisgyermeke meghalt. A szülők nehezen viselték a csapást, de különösen az édesanya érezte oly súlyosnak fájdalmát, hogy közel volt az őrülethez. A szegény tanító mindent elkövetett, hogy megmentse feleségét az életnek, de minden hiába, mert az csak állt gyermeke üres ágya mellett és szüntelenül értelmetlen szavakat mormolt maga elé. Férje egyszer csak megpillantotta a nyitott spinétet és abban a pillanatban megértette, hogy a hangok birodalmában kell keresnie orvosságot felesége reménytelen fájdalmára. Réveteg, tétovázó ujjai alatt néhány kísérlet után felcsendült a ma már világszerte ismert dallam, és a szegény asszony szeméből megindult az enyhítő könnyzápor: visszatalált a valóságba.[2]

Hasonló körülmények közé helyezi a dal keletkezését *Stöckl* A. is abban a színdarabban, amelyet valószínűleg a dal keletkezésének százéves évfordulójára szerzett. Mindenesetre ő fejezi ki legszebben azt a gondolatot, hogy ez a dal mindenkinek békét, megnyugvást, vígaszt hoz és a lelki megrázkódtatásokból visszavezet Istenhez.

És követhetnénk a dal keletkezése körül támadt legendát számtalan változatában: mindig új elem váltja fel a régit, az új mesélő új gondolatot sző a régi történetbe. Egyes változatokban nem a kisgyermek, hanem az édesanya hal meg, és a kis árva inspirálja a tanítót;[2a] máshol elmarad az anya vagy a gyermek halálának tragikuma: a szerzőt saját lelki gyötrelmeitől váltják meg a felcsendülő akkordok. Ismerünk egy verses feldolgozást is *Collier* Rozwita tollából Das schönste Weihnachtslied címmel.[3]

A legvalószínűbb mégis az, hogy tisztán lelki kényszerből, a karácsony hangulatából született a dal szövege és dallama 1818 karácsonyán, két jóbarát közös élményéből.

Számunkra nem is az a lényeges, hogy hogyan, miképpen történt. Megtörtént.

[2] Nemzetnevelés, 1937. júl. 15.
[2a] Mädchenzeitung, XXXV. évf., dec.
[3] Stadt Gottes, 59. évf., 4.

A dal további életének, fejlődésének, elterjedésének adatait már sokkal hidegebben és józanabbul tárják elénk a pozitív adatok.

A dal 1818 karácsonyán csendült fel először. Természetes, hogy a környéken szinte egyik napról a másikra elterjedt. Hiszen a kántorok, tanítók, plébánosok ismerik egymást. Kétségtelenül az ő közvetítésükkel hamarosan szárnyra kelt ez a dal is. Hiszen már *Mohr* József és *Gruber* Ferenc sem lakott ugyanabban a faluban.

Érdekes, hogyan jut el a dal két nagyvárosba.

1818 karácsonyán, amikor a dalt *Gruber* megzenésítette, a templom orgonája nedvesség következtében használhatatlan volt. Ép ezért egy tiroli énekespárt, a faluban időző *Strasser* testvéreket kérték fel, hogy énekeljék el az éjféli misén a dalt. A karácsonyi ünnepek után Salzburgból hivattak orgonamestert, aki többnapi ottartózkodása alatt szintén megismerte a dalt. Az orgonamester azután elvitte az új éneket Salzburgba, a *Strasser* testvérek pedig pár év mulva a lipcsei vásáron nagyszámú, különböző vidékekről összegyűlt közönséggel ismertették meg karácsonyi énekünket. Valószínűleg itt és ekkor kezdte meg dalunk világkörüli útját.

Általános jelenség volt a vásárokon — s ennek a szokásnak még ma is gyakran akadunk nyomára —, hogy a nagyobb érdeklődésnek örvendő dalokat, elbeszéléseket röplapok formájában, kalendáriumokban vagy egyéb hasonló kiadványokban kinyomtatták és árusították. Ilyen alakban dalunk valószínűleg előbb is megjelent, de nyomát először csak az 1838-ban kiadott Choral-Melodien zu dem katholischen Gesang- und Gebetbuche für öffentlichen und häuslichen Gottes-Dienst[4] c. ima- és énekeskönyvben találjuk.

Elmondhatjuk, hogy azóta a világ számos nyelvére lefordították és nincs sarka a földnek, ahol ne ismernék, ne énekelnék és ne szeretnék. És Nagykarácsony napján szinte végigkíséri a földre boruló éjtszakát, hiszen Észak-Amerikában egyike a legkedveltebb és leggyakrabban énekelt karácsonyi daloknak s bizonyos, hogy ezen a napon Arábiában is felcsendül az arab fordítás.

[4] Leipzig, 1838. bei Rostosky und Jackowitz.

Magyarország is egy szem ezen az énekláncon: nálunk is szerte az országban éneklik, szeretik ezt a dalt. Ezt bizonyítják a kérdőíveinkre jött válaszok. Ez a tény könnyen magyarázható földrajzi helyzetünkkel és a németséggel fennálló állandó és szoros összeköttetéseinkkel. Amint eleinte saját hazájában, kezdetben — elég sokáig — nálunk is csak szájról-szájra vagy kéziratban terjedt és csak később vették fel ima- vagy énekeskönyvekbe és tankönyvekbe. Hogy mikor csendült fel először Magyarországon a németszövegű dal, ki tudná azt megmondani?

Kettős célt tűztünk magunk elé, amikor a *Stille Nacht*... magyarországi útját kutatni kezdtük:

1. a) Igyekeztünk megállapítani, hogy milyen úton és mikor került hozzánk a német dal,

b) hogyan és mikor keletkeztek a magyar fordítások;

2. Azt kerestük, hogy ma hol és milyen formában ismerik a dalt.

Az első kérdésre könyvtári kutatás segítségével igyekeztünk felelni, a második kérdés megoldására kérdőívekhez fordultunk.

1. a) Bár szorosan nem tartozik tárgyunkhoz, mégis ki kell térnünk a dal *német* szövegének magyarországi megjelenésére, itteni életére, hiszen a német eredeti lesz az alapja a későbbi fordításoknak. Mint már említettük, Németországban az első fellelhető nyomtatott forrás dátuma 1838. Ezt az adatot *Bäumker*nél találjuk.[5] Ő találta meg a dalt az említett lipcsei Choral-Melodien... c. énekeskönyvben. *Bäumker*rel szemben a Das deutsche Volkslied[6] c. folyóirat egy korábbi dátumot említ. Eszerint egy bizonyos dr. *Gebhardt* a *Strasser* testvérek énekének nyomán már 1834-ben közölte a Freund c. folyóiratban.[7]

[5] Das katholische deutsche Kirchenlied. Freiburg, i. Br. 1886—1911. IV. 184. l.

[6] 5 (1903) 10. l.

[7] Ezek szerint tehát ez az első dátum, de — mivel ez a közlés kotta nélkül jelent meg — bennünket a magyarországi elterjedés szempontjából, éppen az előbb említett körülménynél fogva, kevéssé érdekel.

Röplap formájában valószínűleg már előbb is kinyomtatták. Számunkra azonban az 1838-as dátum a fontos, mert ekkor találjuk meg a dallam első lejegyzését. Az pedig a dolog természetéből folyik, hogy hazánkba csak a dallamhoz kapcsolódva kerülhetett át a szöveg.

Magyarországon 1860-ban találjuk első nyomát a német szövegű dalnak. Ez az első fellelhető németnyelvű kézirat *Fertőmeggyesről* való és Johann *Lang* lejegyzése.[8] Nevén kívül róla többet nem is tudunk, valószínűleg a község kántora volt, aki a még ma is általános szokás szerint azon énekek dallamát és szövegét jegyezte fel saját használatára, amelyeket bizonyos alkalmakkor híveivel énekeltetni szokott. Ez a feljegyzés is példáját nyujtja a dal szájról-szájra való terjedésének. Bizonyosan valamelyik kollégájától kapta a Magyarországon nyomtatásban még meg nem szerezhető dalt, amelyet itt ép ezért nem is nagyon ismerhettek: hiszen ha közkézen forgott volna, egyszerűen megvette volna a német dalt tartalmazó ima- vagy énekkönyvet. Ebből az egy reánk maradt feljegyzésből is bátran következtethetjük, hogy elszórtan, egyes helységekben, egyes kántorok előtt már a mult század közepe táján ismert lehetett a németszövegű dal, de még csak ilyen lelkes kántorok, tanítók buzgóságából terjedt faluról-falura. Hogy ez valóban így történhetett, arra még más adatot is tudunk a mult század második feléből, amikor pedig már a dal nyomtatása is megindult: Fülekre *Páli* Lajos tanító vitte a dalt 1887-ben, átadta utódának, *Benkő* Jánosnak, és már azóta ismerik és éneklik a hívek a karácsonyi dalt.[9]

Hazájában az ének hamarosan népdal lett. Már népi kinccsé vált az alatt a húsz év alatt, míg végre 1838-ban eljutott Lipcsébe és nyomtatásban is megjelent. Addig írott forrás nélkül vándorolt a nép ajkán.

Hazánkban a magyarajkú népesség körében műdal volt és legföljebb népies dal lett, bár — már az ugyancsak húszéves lappangási idő alatt is — egyes lelkes emberek, kántorok ismerték és terjesztették. De ez a terjesztés csak

[8] Az adat *Kögl* Szeverin bencés tanár közlése. Pannonhalma.
[9] *Kalmár* N., jelenlegi füleki kántortanító közlése.

elszigetelt jelenség. Nálunk hosszú, körülményes utat kellett a dalnak megtennie, míg magyar fordításában eljuthatott a néphez. Akadálya volt ennek az is, hogy már jellegénél fogva csak karácsony táján támadhatott nagyobb érdeklődés iránta. Valójában csak akkor kezd szélesebb körben is ismertté válni, amióta az itt élő németség ima- és énekeskönyveibe is felvették.

Hazájában nem tudjuk, mióta és milyen gyakran került be a dal az ima- és énekeskönyvekbe. A nálunk elterjedt és használt németnyelvű imakönyvek közül többek között az 1884-ben Salzburgban kiadott Gebet- und Gesangbuch für das Erzbistum Salzburg,[10] és a Szombathelyen 1892-ben kiadott *Baumgarten*-féle énekeskönyv[11] tartalmazza.

A későbbi kiadású németnyelvű imakönyvekben egyre gyakrabban szerepel. Megtaláljuk a Kleines Katholisches Gebet und Gesangbuch,[12] O süsser Jesu stärke uns,[13] Katholisches Liederbuch,[14] Erhebet die Herzen, Katholisches Gebet und Gesangbuch,[15] Heilige Cecilia, Gebet und Gesangbuch,[17] Der Schutzengel,[18] Rosengarten der ewigen Liebe,[19] Liederkrantz,[20] Rette deine Seele, Gebet und Gesangbuch[21] és Alleluja Gebetbuch für Katholische Christen mit einer Sammlung alter und neuer Kirchenlieder[22] énekei között.

Ez a felsorolás csak az elterjedtebbeket és fontosabbakat említi a nagyszámú énekeskönyvek közül, amelyek köz-

[10] Auf oberhirtliche Anordnung, Salzburg, 1884. Kath. Bücher-Verlag.

[11] *Baumgarten*, Der hl. Gesang bei dem kath. Gottesdienste. Mit oberhirtlicher Gutheißung. Der neuen Umarbeitung erste Auflage. Steinamanger (Szombathely) 1892. Druck u. Vlg. Heinz Seilers Witwe.

[12] Herausgegeben vom Männer-Gesang-Verein: Concordia. Oedenburg, 1927.

[13] Bpest, Stephaneum, 1924.

[14] Budapest, 1926.

[15] *Eöry-Ray*, Dunaszentmiklós, 1929.

[17] *Lakos*, Gustav, Székesfehérvár, 1933.

[18] *Streicher-Lányi* Jos., Pécs, 1928.

[19] *Bok* Jos., Pécs, 1937.

[20] *Reichl* Jos., Budapest, 1930.

[21] Anton *Prißliger*, Bpest, Stephaneum, o. J.)

[22] *Babocsay*, Johann, Bpest, 1939.

kézen forogtak és új kiadásokban még ma is forognak. Gyakoriak voltak annak idején a kétnyelvű ima- és énekeskönyvek.[23] A dal — német szövegével — az említett könyveken keresztül lett ismert a nép között.

A német szövegű dal elterjesztésében nagy szerepük volt a Németországból jövő szerzetesrendeknek is, amelyek állandó kapcsolatban maradtak ottani rendházaikkal és itteni letelepedésük után is onnan kapták ima- és énekeskönyveiket. Német telepeseink is éppen ima- és énekeskönyveik (Heimat- és Eigen-Gesangbuch) révén tartották fenn összeköttetésüket hazájukkal. Ez is egyik biztos útja volt a dal elterjedésének. A Magyarországon használt németnyelvű imakönyvek jelentős részét, s éppen a legkeresettebbeket, magában Németországban nyomták. Érdekes megemlíteni, hogy a *Liptsey* vállalat, amely az 1900-as években a legnagyobb ima- és énekeskönyv-lerakat volt és ilyen természetű kiadványaival elárasztotta az egész országot, még ma is Winterbergből (Böhmerwald) kapja könyveit.

Karl *Fellerer:* Das deutsche Kirchenlied im Ausland[24] c. munkájában felállítja — különös tekintettel a külföldi németségre — az énekeskönyvek fejlődésének elméletét. Szerinte az az ima- és énekeskönyv, amelyet valamelyik kivándorló csoport magával visz új hazájába, a *Heimatgesangbuch.* Mivel német telepítéseink a *Stille Nacht, heilige Nacht* keletkezésekor már régen be voltak fejezve, bennünket a Heimatgesangbuch-ok nem érdekelnek.

Az új hazában — folytatja Karl *Fellerer* — a telepesek elszóródnak, az ottlakó népesség befolyása alá kerülnek. Hamarosan új községük népességéhez idomulnak, és azt vesszük észre, hogy még egymással szomszédos helységek is — eleinte egységes énekeket — másképpen énekelnek. Ha lassan és észrevétlenül is, de így alakulnak ki az úgynevezett *Eigengesangbuch*-ok. Minden községnek vagy kisebb körzetnek volt valamikor egy Eigengesangbuch-ja, és ezt esetleg mind a mai napig meg is őrizte. Ebben vegyesen szerepelnek az óhazából hozott és az újhazában megismert

[23] Ilyen pl. *Bok* idézett imakönyve, Rosengarten der ewigen Liebe.
[24] Münster in Westfalen, 1935.

énekek. Mikor már a különbségek olyan nagyok, hogy zavart okoznak, az Egyház vagy más magasabb hatóság beleavatkozik a dologba és igyekszik újra egységet teremteni. Ennek a beavatkozásnak a következménye az *Einheitsgesangbuch* megszerkesztése és kinyomtatása.

Ez a fejlődési folyamat többé-kevésbbé megfigyelhető a magyarországi imakönyveknél is. Az általunk fentebb említett német imakönyvek már mind egyházilag jóváhagyott Einheitsgesangbuch-ok. Jelentőségük nem annyira a dal átvételénél számottevő, inkább a dal elterjesztésének szempontjából fontosak. Ha az Egyház el akar terjeszteni egy éneket, vagy ha egységesíteni óhajt, legegyszerűbben úgy ér célt, ha a kérdéses éneket felveszi hivatalos énekkönyvébe. Nálunk is találunk később ilyen egységes imakönyveket.[25]

1. b) Mielőtt rátérhetnénk a magyarszövegű dal sorsára és elterjedésére, tisztáznunk kell a fordítás kérdését.

A nehézség elsősorban ott mutatkozik, hogy az egész fejlődést, elterjedést csak a dal mai állapotán keresztül vizsgálhatjuk. Sok népi ajkon élő változat nem található meg nyomtatott szövegben, semmiféle énekeskönyvben.

Kutatásaink során és a kérdőívekre érkezett válaszokban összesen 26 különböző szöveget találtunk. Ezeknek nem mindegyike vezethető vissza nyomtatásban megjelent eredeti fordításra: teljes joggal kell tehát feltételeznünk, hogy szövegeink egy része le nem írt, vagy legalább nyomtatásban meg nem jelent fordításokra megy vissza, vagy pedig lassú elvariálódás (Zersingen) következménye. Összesen csupán öt fordítást találtunk, amelynek fordítóját is ismerjük. Érdekes találkozása a véletlennek, hogy két fordító, *Kosáryné, Réz* Lola és *Győri* Margit — kétségtelenül azért, mert erősen ragaszkodtak az eredeti német szöveg pontos fordításához — oly egyformán fordították le a dalt, hogy, ha a típusok felállításánál az eltéréseket vesszük alapul, az öt ismert szerzőtől származó fordítás csak három típust és két típusnak egy-

[25] Pl. Veszprém Egyházmegye ima- és énekeskönyve. Kiadta Veszprém Egyházmegyei Hatóság. Egyházmegyei Nyomda, 1937.

egy variánsát adja.[26] Ezen a három típuson kívül, a talált szövegek alapján, kénytelenek vagyunk legalább még két típust felállítani. Természetesen nincs kizárva, hogy e két, ismeretlen szerzőtől származó fordításhoz kapcsolt variánsok esetleg több eredeti, ugyancsak ismeretlen szerzőtől származó fordításra mennek vissza, hiszen ennek éppen az említett, ismert szerzőktől származó szövegek hasonlósága adja meg a lehetőséget. Nem sikerült megállapítanunk, hogy pl. az I. típushoz sorolt 6 variáns közül hány köszönheti eredetét fordításnak, és hány Zersingen eredménye; az sem bizonyos, hogy az általunk típusnak nevezett az elsődleges: lehetséges az is, hogy valamelyik, általunk variánsnak nevezett szövegből fejlődött ki alakja. Bennünket a típusok felállításánál elsősorban az elterjedtség foka vezetett: az egyezést mutató szövegek közül azt vettük típusnak, amelyik a legismertebb.

Időrendben az első fordítás, melynek szerzőjét is ismerjük, *Győry* Margit — vidéki polgáriiskolai énektanárnő — munkája.[27] Az 1900-as években készült és a Rózsavölgyi és Tsa cég kiadásában megjelent *10 karácsonyi ének* c. füzetben látott nyomdafestéket. Az énekesfüzet egészen az 1930-as évekig forgalomban volt. A fordító erősen ragaszkodik az eredeti szöveghez, költői lendület kevés van benne. Kétségtelen, hogy a fordítás tulajdonkép a dallam kedvéért készült: azért volt szükség magyar szövegre, hogy a németül nem tudók is énekelhessék a bájos éneket. Valószínűleg a legkorábbi fordítások közé tartozik s éppen ezért, költői fogyatékosságai ellenére is eléggé elterjedt. Negyven év óta járja az országot és nagyon sok helyen ez a szöveg csendül fel karácsony ünnepén.

Csendes éj, szent ez az éj,
Mindenek álma mély.
Nincs fenn más, csak a szent szülők,

[26] Másrészről t. i. *Kelemen* Krizosztom fordításával az I. típus ismeretlen nevű fordítójához kapcsolódik.

[27] IV. típus.

Drága kisdedük őrzik ők.
Áldott legyen ez éj!
Áldott legyen ez éj!

Csendes éj, szent ez az éj,
Angyalok hangja kél.
Halld a mennyei allelujját,
Szerte zengi e drága szavát:
Krisztus megszabadít!
Krisztus megszabadít!

Csendes éj, szent ez az éj,
Szív örülj, higyj, remélj!
Isten szent Fia hinti reád
Ajka vigasztaló mosolyát.
Krisztus megszületett!
Krisztus megszületett!

Ugyancsak a Rózsavölgyi és Tsa kiadásában jelent meg *Demény* Dezső *Karácsonyi énekgyüjteménye*, amelynek idegen szövegeit dr. *Székely* Istvánné fordította.[28]

Csöndes éj, szentséges éj,
A világ álma mély.
Csak egy szöghajú gyermek felett
Virraszt gondosan a szeretet.
Álmod áldott legyen!
Álmod áldott legyen!

Csöndes éj, szentséges éj,
Angyalok ajkán kél
Halleluja, mennybéli.
Pásztornépnek ezt hirdeti:
Halljátok, eljött az Úr!
Halljátok, eljött az Úr!

[28] III. típus.

Csöndes éj, szentséges éj.
Ember, most már ne félj.
Fénysugár eme kisded felett,
Megmentőnk ez az óra lett.
Jézus Krisztus eljön!
Jézus Krisztus eljön!

A füzet 1921-ben jelent meg. A fordító hűen ragaszkodik minden sorában az eredeti szöveghez s éppen ezért kissé az az érzésünk, hogy a sorok külön-külön vannak egymás mellé téve, nem simulnak könnyedén, természetesen szakaszokká. Igy történhetett, hogy ennek a fordításnak — éppúgy, mint *Győry* M. fordításának is — kevés az ellenálló ereje: a nép ajkán hamarosan számos variánsa keletkezik.

Az öt ismert szerzőtől származó fordítás közül a legköltőibb, legsikerültebb fordítás *Tordai* Ányos ciszterciendi igazgató nevéhez fűződik. Fordítása 1910 körül készült.

Tordai nem ragaszkodott szolgaian az előtte fekvő német szöveghez, csak az eredeti dal egyszerű, bensőséges hangulatát igyekszik visszaadni és ez teljes mértékben sikerül is neki. Legjobb bizonyítéka az a tény, hogy dala átment a közhasználatba. Először a középosztály körében lett ismert, de később a középosztály közvetítésével eljutott a néphez is. A szöveg a nép ajkán még ma is aránylag épen őrizte meg eredeti formáját, nem variálódott el, csak a harmadik versszakot használták fel egy újabb szöveg, és ezáltal egy újabb variáns kialakítására. Ennek a szilárdságnak valószínűleg az az oka, hogy a dal vándorlását a ciszterciendi gimnáziumok útján kezdte meg. A diákok nyomtatásban ismerték meg, és ez a pontosan megtanult szöveg terjedt tovább.[29]

Csendes éj, szent nyugalom,
Hallgat a völgy, halom.

[29] Itt említjük meg, hogy *Tordai* Ányos pályája kezdetén sokat foglalkozott a karácsonnyal kapcsolatos kérdésekkel. Az Egri Híradó-nak három évig munkatársa volt és itt közölte sorozatos cikkekben Karácsonyi misztériumok (1903. 103. sz.) és Karácsony a Kódexekben c. (1904. 103. sz.) tanulmányait.

Szűzanya, hallod-e, csendes a táj,
Isteni gyermeked álmira vár.
Látva, hogy altatod Őt!
Látva, hogy altatod Őt!

Párnája sincs, bölcsője sem,
Mégis mily édesen
Nyugszik a kegyes égi szülött.
Emberek, a szabad óra ütött,
Itt vagyon a Messiás!
Itt vagyon a Messiás!

Csendes éj, szent nyugalom,
Énekel völgy, halom,
Csendül az angyali alleluja,
Földre leszállt a nagy égnek Ura,
Jertek imádni Őt!
Jertek imádni Őt!

Jönnek a jó pásztorok,
És szívük feldobog,
És leborulnak a jászol előtt,
Egyszerű, jó szívük tiszteli Őt,
Szűzanya égi Fiát!
Szűzanya égi Fiát!

Messiás a földre jött,
Bilincsünk összetört,
Fölszabadul a föld bűne alól,
Rá az Úr égi kegyelme hajol.
Jézusunk hozta le azt!
Jézusunk hozta le azt!

Ismert fordító még *Kelemen* Krizosztom, a mostani pannonhalmi főapát is. Fordítása egészen irodalmi, művészi értékű munka. Felfogásában kapcsolódik a már előbb készült, ismeretlen szerzőtől származó I. típushoz, mivel pedig szélesebb körökben a kérdőívek tanusága szerint nem terjedt el, mint az I. típus variánsát szerepeltetjük. Főleg 2. és 3. szakasza egészen független mind az eredeti német szövegtől, mind

az I. típus 2. és 3. szakaszától.[29] Ez a szöveg, ma is teljes mértékben a középosztály dala.

Csendes éj, szentséges éj,
Betlehem álma mély,
Egyedül virraszt a szent pár híven,
Égből szállt szép Fiúk békén pihen,
Mennyei álom ölén!
Mennyei álom ölén!

Csendes éj, szent nyugalom,
Fénylik már völgy-halom,
S angyali ajkakon zeng glória:
„Pásztorok, most szülte Szűz Mária
Az élő Isten fiát,
Rég megígért Messiást."

Pásztorok, égi dalok,
Zengjetek angyalok,
Viduljon ma fel a pásztortanya,
Boldogan énekli a Szűzanya:
„Álmodjál szép kisdedem,
Aludj csak édesdeden!"

Van még egy ötödik fordítónk: *Kosáryné, Réz* Lola, aki bár függetlenül a IV. típus fordítójától, *Győry* Margittól, mégis az ő felfogásában fordította le dalunkat. Ezért is tüntettük fel fordítását a szövegek között mint a IV. típus egyik variansát. Fordítását egyik angolból fordított könyvében[31] találtuk:

Oh, csendes éj, szentséges éj,
Pásztorok álma mély . . .
Nem virraszt csak a szent szülő,
Kisdede álmait őrzi ő.

[29] A dalt az Egyházi énekek és imádságok (Pannonhalma, 1933., röviden: Szentmártoni imakönyv) c. énekkönyvbe vették fel.

[31] H. V. Morton—Kosáryné, Réz Lola, Az Üdvözítő nyomában, Budapest, é. n. I. 153. l.

A magyarországi németség elszórtan foglal helyet hazánkban. Ennek természetes következménye, hogy a németajkú falvakkal szomszédos magyar helységek kántorai, tanítói egyhamar megismerkednek a dallal, megszeretik dallamát és, hogy magyarajkú híveikkel is énekeltethessék, megkísérlik a dal lefordítását. Az mindig büszkesége egy kántornak, ha új éneket tud tanítani híveinek, különösképen pedig akkor, ha ez a dal valamiképen az ő nevéhez fűződik.

Ezzel kapcsolatban említjük meg, hogy akadt olyan kántor is, (Bonyhádon, *Müller* kántor) aki *új dallamot* szerzett a meglévő szöveghez, és az új dallam azután kiszorította a közismert és általánosan énekelt dallamot. Bonyhádon a hívek ma is ezt az ízig-vérig „megmagyarított" dalt éneklik s ragaszkodnak hozzá, hiszen az ő kántoruk műve.

A nép ajkán ma legelterjedtebben élő magyarnyelvű szöveget[32] ilyen ismeretlen szerzőnek köszönhetjük. Az ő fordítása sem különös, kiváló költői alkotás, de kerek egész, érezni rajta, hogy szívből, meleg szeretettel készült. Valószínűleg csak későn került nyomtatásba, így ennek a típusnak van a legtöbb variánsa. Mivel a nyomtatott betű megtartó ereje hiányzott, a szájról-szájra szálló szövegek mindenirányú változásnak állandóan ki voltak téve. Az átadás legtöbbször nem pontos, ki hozzátesz, ki elvesz, mások pedig a szavakat, kifejezéseket egyenlő értékűvel cserélik fel. Egyedül a dallam a szilárd és biztos. *Fellerer* megjegyzését idézzük a dallammal kapcsolatban: „Die Übersetzungen sind alle an die Melodien gebunden, die jedoch gelegentlich keine Änderungen erfahren, um andere Versmetren unterzubringen."[33] Amíg ezt az állandó dallamot meg nem sérti, mindenkinek módjában — talán úgy mondhatnánk: jogában — áll a szövegen változtatni.

És itt már eljutottunk a magyarszövegű dal sorsának, elterjedésének, mai életének kérdéséhez. 1890 és 1900 között

[32] I. típus.

[33] *Fellerer* K. G., Das deutsche Kirchenlied im Ausland. Münster in Westfalen, 1935. 219. l.

születnek meg az első fordítások. Csak elszórtan, itt-ott jelennek még meg. Nyomtatásban a 90-es évek végén találjuk meg egy Szent József tisztelete[34] c. ima és énekkönyvben. Szövege egyik általunk választott típussal sem egyezik meg — bennünket ugyanis az elterjedtség foka vezetett a típusok megválasztásában, és nem a keletkezés időpontja. Valószínűleg erre a szövegre megy vissza *Székely* Istvánné fordítása. (III. típus). Az 1937-ben kiadott *Bok*-féle Rosengarten tartalmazza *Székely* Istvánné fordítását.

Ugyancsak a 90-es évek végén fordította le *Győry* Margit a dalt. Eleinte csak az említett Karácsonyi énekek-et tartalmazó füzetben jelent meg. Ezen keresztül kellett elterjednie az országban. Ez azonban lassan ment. A kiadó megjegyzése szerint a mai hasonlójellegű kiadványokhoz viszonyítva nagyon kevesen keresték a karácsonyi énekfüzetet. 15 évig tartott, míg elfogyott az első kiadás. Az ének ebben a formájában közben belekerült imakönyvekbe is: közli az Egyházi imák és énekek,[35] Bemegyek szent templomodba.[36] Ezt a magyarszövegű dalt tartalmazza a *Schneider-Tarnovszky* M. féle *Énektan* II.[37] is.

Az V. típus, *Tordai* Ányos fordítása, úgy látszik, elsősorban a ciszterciendi gimnáziumokon keresztül terjedt el. A tanulók körülbelül 30 év óta viszik szét ezt a szöveget az egész országban. Az egyik legelterjedtebb iskolai ima- és énekkönyv is ezt a szöveget hozza: *Balogh* István—*Kapossy* Gyula, Egyházi imák és énekek.[38] A rozsnyói papnevelő intézet Énekek[39] c. könyve is így ismeri a dalt.

Legjobban azonban az első típusú ének van elterjedve, amelynek nem is ismerjük a szerzőjét. Főleg a Dunántúlon éneklik. Nagyszámú imakönyvben találjuk meg ezt a dalt: Áhitat hangjai,[40] Imádságok és énekek a tanuló ifjúság szá-

[34] Pécs, Dunántúl, 1890-es évek.
[35] *Ammer* József, Esztergom, 1927.
[36] Törökszentmiklós, 1938.
[37] Bratislava, 1926.
[38] Szeged, 1926.
[39] Rozsnyó, 1912.
[40] Eger, 1914.

mára,[42] Veszprém Egyházmegye ima és énekkönyve,[43] Ádventi és karácsonyi énekek,[44] Rózsafüzér Királynéja.[45]

Tordai Ányos fordításával kapcsolatban megjegyeztük, hogy ez a szöveg a ciszterciendi iskolák tanulóinak segítségével terjedt és terjed az országban. Nem szabad azonban szem elől téveszteni azt a tényt, hogy ennek a terjesztésnek alapja az iskola, nem pedig a tankönyvek. Igaz, hogy a dalt az iskolában tanulják meg, karácsony táján, a „karácsonyi órákon" a tanártól, egymástól, de nem tankönyvből. Ennek a bizonyítása igen könnyű: még ha akarnák, sem tanulhatnák meg tankönyvükből a *magyar* szöveget, mert az egyetlen tankönyvben sem szerepel. Átnéztük a Nemzeti Múzeum teljes tankönyvgyüjteményét 70 évre visszamenően, még pedig a magyar és német elemi iskolai és alsóbbfokú középiskolai olvasókönyveket és énekeskönyveket. A *magyar* szövegű dal sehol sem szerepel. A *német* szöveget nemcsak a magyarországi kisebbségi elemi népiskolai tankönyvekben,[46] hanem számos magyar elemi iskolai — főleg III. és IV. osztályos — és alsóbbfokú gimnáziumi vagy liceumi német olvasókönyvben megtaláljuk. Ilyen magyar iskola számára készült német olvasókönyv például *Lux* Gyula,[47] *Bitter* Illés,[48] *H. Hajdu* Helga,[49] *Thienemann* Tivadar[50] tankönyve.

Kutatásaink alapján megállapíthatjuk, hogy a *Stille Nacht, heilige Nacht* szerepel mind a kisebbségi iskolák, mind a magyar iskolák számára írt német tankönyvekben,

[42] Összeállította a kőszegi Domonkosrendi Tanítóképző, Kőszeg, 1927.

[43] Veszprém, 1937.

[44] Budapest, 1931.

[45] *Bőle* Kornél, Budapest, é. n.

[46] Deutsches A-B-C und Lesebuch für die II. und III. Klasse der Volksschulen. Budapest, 1930. — Deutsches Lesebuch für die III. und IV. Klasse der Volksschulen mit deutscher Unterrichtssprache. Budapest, 1930.

[47] Német nyelvkönyv — Deutsches Sprachbuch a liceumok III. o. sz., Budapest, Egyetemi Ny., 1940.

[48] Német nyelvkönyv, Budapest, 1931.

[49] Német olvasó- és gyakorlókönyv. Leánygimnáziumok III. o. sz. *Thienemann* Tivadar közreműködésével összeállította H. *Hajdu* Helga, Budapest, 1939.

[50] Német olvasó- és gyakorlókönyv. Gimnáziumok III. o. sz., Budapest, 1938. 2.

ellenben a *Csendes éj, szentséges éj*-t egyáltalában nem találjuk meg tankönyveinkben.

Az elmondottak alapján két irányú hatást figyelhetünk meg ennek a dalnak az életében. Kétségtelenül erősebb az, amelyik felülről jön, a felsőbb társadalmi osztályból indul ki. A dal nem közvetlenül jutott át egyik nép ajkáról a másik nép ajkára. Ha eleinte elszórtan itt-ott meg is jelent, — főleg a határszéli falvakban — tényleges elterjedése azonban csak akkor indul meg, amikor felsőbb hatóságok avatkoznak a dal további életébe. Nálunk már mint kulturelem szerepel és így kerül be az ima- és énekkönyvekbe és tankönyvekbe.

Másrészt, hasonlóan jelentős szerep jut a népnek is. Már vázoltuk, hogy magánál a dal elindításánál a falusi kántorok, tanítók, mint fordítók, hogyan szerezhetnek érdemeket. De főleg ott kezd a népi elem érvényesülni a dal további életében, amikor a nép ajkán állandóan variálódnak a meglévő szövegek, eredeti fordítások. Minden vidéknek más és más a hanghordozása, az éneklésmódja. Zeneileg föltétlenül módosulást idéz elő a mise-éneklés más módja és főleg a vidékenként változó kiejtés és hangsúlyozás. A nyújtás, elaprózott, cifrázott, diszített éneklési mód, ritmikus elváltozás, mind befolyásolják a melódiát és következésképpen a szöveget is. Karl *G. Fellerer* is így világítja meg a kérdést, amikor azt mondja: Die Manieren der Aufführungspraxis führen in einzelnen Gegenden zu verschiedenen Umbildungen. Jeder Massengesang hat bestimmte Trägheitstendenzen in sich, die sich rythmisch und melodisch auswirken.[51] Egy templomi dal sorsára például döntő fontosságú lehet az ottani kántor vezetése, esetleg elnyújtott tempója. Ez mindjárt legegyszerűbb és magától kínálkozó mód a szöveg szótagszámainak növelésére.

Dolgozatunk következő fejezetében megkíséreljük az egyes típusok és variánsok keletkezésének okait megvilágítani.

[51] i. m. 9. l.

II.

FORDÍTÓK.

Az énekeskönyvekben talált és a kérdőívekre érkezett válaszokban közölt, várakozáson felüli számú magyar szöveg új probléma elé állít bennünket. Felületes vizsgálat után is szembetűnik, hogy a huszonhat szöveg nem mind önálló, külön fordítás: sok csak egy-egy szó, vagy egy sor különbséget mutat.

Kettős feladatunk volt: egyrészt igyekeztünk megállapítani, hány fordításra megy vissza a huszonhat szöveg, másrészt megkíséreltük magyarázatát adni a különböző fordításoknak és az aránylag csekély számú fordítás ily bőséges elvariálódásának.

Öt fordításnak szerzője névszerint is ismerős, de az összes variánsok nem mehetnek vissza erre az öt fordításra. Az öt fordító közül három szövegét típusnak vettük és e mellé kénytelenek voltunk még két szöveget típusnak venni. Önkényesen, de nem alaptalanul az egy csoportba olvadó variánsok közül legelterjedtebb variánst vettük típusnak, mert az ismert szerzőktől származó fordításoknál is azt láttuk, hogy az eredeti szöveg a legelterjedtebb.

A fejlődés első fázisában természetszerűleg kizárólag fordítók szerepelnek és csak azután avatkozik bele az éneklő nép. A nép gondoskodik arról, hogy ami neki nem felel meg, — legyen az csak kifejezés, vagy egész verssor — az módosuljon.

További vizsgálódásunk során az *első* versszakot vesszük figyelembe, részben mert egy népdal vagy népies dal fejlődésében kizárólag ez döntő fontosságú, másrészt, mert az összes versszakok vizsgálata túlságosan messzire vezetne. Melyik magyar ember ne ismerné például a *Pásztorok, pász-*

torok örvendezve... kezdetű karácsonyi éneket? De már milyen kevesen lennének, akik a 2. szakaszát is el tudnák mondani, nem beszélve a 3.-ról és 4.-ről. E mellett a mi dalunkban igen nagy keveredés mutatkozik már a strófák elhelyezésében is.

Itt már nem szövegvariálódásról van szó, hanem az egyes típusok, variánsok 2., 3., 4., esetleg még több versszakainak kicserélődéséről és keveréséről. Ennek is lehet lélektani magyarázatát adni: a nép itt is hallott szövegeket, ott is hallott, új ember jött a faluba, az is hozott valami újat. Nem csoda, ha végül nem tudták megkülönböztetni, melyik 2. vagy 3. szakasz hova, melyik első strófához tartozik.

Visszatérve a fordítókhoz, meg kell jegyeznünk, hogy az általuk készített szöveg természetszerűleg a legszorosabb összefüggésben van egyéniségükkel, gondolkodásukkal, sőt műveltségükkel. Minden fordító munkája lelkéből fakad, az ő lelkületének tükörképe.

Megkíséreljük követni azt a folyamatot, mely a fordító lelkében lejátszódik, amikor kezébe veszi az idegen szöveget és nekiül a fordításnak. Megpróbálunk beletekinteni lelkébe és megtalálni a problémákat, a nehézségeket, amelyek minduntalan feltartják munkájában.

A variánsok felosztása, keletkezési folyamatok magyarázata, nagy mértékben szubjektív elképzelés. Alapul a dal elterjedtségének fokát és fordítói tevékenység kézzelfogható bizonyítékait tekintettük. Ez azonban nem zárja ki azt, hogy más elképzelések, más felosztások ne lennének lehetségesek. Lélektani folyamatok vizsgálatánál azonban a tárgyilagos szemlélet, bizonyos pozitív törvények alkalmazása sohasem lehetséges. Itt egyedül a beleélés segít, mi is ezt a módszert választottuk.

Most elsősorban azokról a fordítókról lesz szó, akik végig ragaszkodnak az eredeti szöveghez.

A német szöveg szerint körülbelül ilyen képet kell adni: csendes téli éjtszaka, szinte hallani a csendet; a sötétség és csend fekete bársonytakarója alatt pihen az élet. Téli és éjjeli álmát alussza. Apró fénypont az éjszakában: a szent

Szülők gondos szeretettel hajolnak göndörhajú gyermeküк fölé. Altatódal zümmög...

És a fordítók — időben és térben elszigetelve — bemártják tollukat és megkezdik a fordítást.

Stille Nacht, heilige Nacht...

Ez még egyszerű kép, nem okoz nehézséget. Azt mindjárt érzi a fordító, hogy a szerkezet egyensúlyát (— Nacht — Nacht) meg kell tartani. Figyelembe veszi tehát a dallamot: 8 hang; a német szöveg 7 szótag. Az első szótag legátóját megtartja a magyarban is, mert ez jellemző az egész dal hangulatára. A német *still* szót csak *csendes*-sel lehet fordítani, marad tehát 5 hang és 5 szótag. Épen e kevés szótagszám miatt a dallamos *éjtszaka* szó helyett kénytelen az *éj*-jel megelégedni. Ennek kétszer kell szerepelnie: marad 3 szótag. Ez dönti el a *heilig* szó sorsát: *szent* kevés, keresik a szinonimákat: *szentséges, kegyteli,* esetleg újabb legátó is segíthet, és így kerül egyes szövegekbe: *bo-ol-dog.* Ez a megoldás már az általa alkotott szimmetria miatt is könnyen előtérbe kerül. Egyikük, nagyon logikusan, a jelzős főnévből egész mondatot csinál, megtartva az eredeti *szent* szót ... *szent ez az éj.*

Alles schläft, einsam wacht,

A második sorban egy nehézség mindenki előtt fellép, a rím. Rímet kell találni az *éj* szóra, olyan rímet, amely az „alvó világ" értelemkörébe vág. Kézenfekvő a *mély* szó. Hiszen ott valóban mindenki álma mély volt. Könnyen meg is születik a sor: *Mindenki álma mély.* (IV. típus.) Vagy egy kis változással: *A világ álma mély,* (III. típus.) Csakhogy az eredeti sor fele lemaradt. Ez majd kapcsolódik a 3. sorhoz, értelmileg úgyis oda tartozik. A fordítók mind egyöntetűen ezt a megoldást választják a második sorra vonatkozólag. De egyesek a *mély* szó helyett a *lény*-t tartják előnyösebbnek, mint rímet és akkor így alakul a sor: *alszik már minden lény.* (II. típus.) Esetleg a karácsony-est békéje más, hangulatosabb igét inspirál: *szunnyad már minden lény.* (I. típus.) Itt ennél a második sornál kell megemlítenünk, hogy ez a legkevésbbé szilárd sor. A különböző variánsokban minden törvényszerűség nélkül váltakozik, ami természetes is, a nép nem érezhet

nagy különbséget pl. *mindenek álma mély* és *a világ álma mély* között.

Következik a harmadik sor: *Nur das traute hochheilige Paar.*

Ebből a sorból az elmaradt félsorral együtt kell egy mondatot, sőt egy sort alkotni. A nehézséget a sok jelző okozza: *traut, hochheilig.* A *szent* jelzőt választja és törleszti adósságát és így lesz:

Csak a szent pár virraszt ébren (I. típus.)

Vagy ha több poézist ad bele és nem riad vissza a szabad fordítástól:

Csak két szerető szív van ébren. (II. típus.)

Egy sokkal ügyetlenebb, hétköznapibb és szárazabb fordítás:

Nincs fenn más, csak a szent szülők. (IV. típus. — *Győry.)*

Eddig lépésről lépésre, a szöveghez mindig hűen ragaszkodnak a fordítók. Párhuzamosan haladnak, de a sorok szaporodásával a nehézségek is sokasodnak. Belegabalyodnak a saját maguk szőtte szöveghálóba. Következik a negyedik sor egy új gondolattal, mellyel szoros értelmi kapcsolatban van a refrén:

Holder Knabe in lockigen Haar,
Schlafe in himmlischer Ruh'.

Sikerül egy szószerinti fordítás, amely megtartja a szerkezetet és a ritmust:

Nyájas gyermek fodros fürtökben,
Aludjál szent békében. (II. típus.)[1]

Egy másiknak is az *ébren* szóra kell rímet találni. Ő a *szépen* szó csábításának enged, beleviszi a *holder Knabe* mosolygós hangulatát és így lesz:

Égi Kisded, csak pihenj szépen. (I. típus.)

[1] Igaz, hogy a *fodros* jelzőt választja, pedig a magyarnak legfeljebb *bodros* a haja: rendesen azonban csak göndör.

Nem sokat törődik az elmaradt félsorral: *im lockigen Haar.* Refrénbe nem foglalhatja, mert annak már dallama is úgy kívánja, hogy altatódal hangulatú legyen és így befejezi: *Mennyei álom ölén.*

A harmadik fordító van a legnehezebb helyzetben, neki a *szülők* szóra kell rímet találnia és egy, az ő harmadik sorától független, gondolatot kifejeznie. Inkább elképzeli magának a szent szülőket azon az örömteli estén és így születik meg negyedik sora:

Drága Kisdedük őrzik ők. (IV. típus — *Győry.)*

Igen nehéz ehhez a gondolathoz kapcsolni a refrént és így hozzáteszi függetlenül az előző soroktól:

Áldott legyen ez éj!

A negyedik fordító — róla már a 3. sorral kapcsolatban sem beszéltünk — egységesíti a három utolsó sort és bezárja az imádságos altatódalt refrénnel:

Csak egy szöghajú gyermek felett
Virraszt gondosan a szeretet.
Álmod áldott legyen.[2] (III. típus — *Székely* Istvánné.)

Van még egy ötödik fordító, akiről már bővebben beszéltünk, az V. típus költője, *Tordai* Ányos. Az eddigi négy fordító — hogy négynek kell lenni, bizonyítja a négy különféle elgondolás — amennyire a nyelv korlátai engedték, ragaszkodott a szöveghez, az ötödik nem. Az első négy — ismert vagy ismeretlen — egyszerűbb fordító nem volt művész, nem volt költő, mint az utolsó. „Je stärker sich die Übersetzung an das Original hält, desto weniger künstlerischer Schwung ist in den meisten Fällen zu verspüren..." mondja *Fellerer.*[3] Ezeknek fordítása nem is szilárd alkotás, a nép ajkán elvariálódott, míg az ötödik típus variáns nélkül maradt és szöveghűen terjedt el. Itt egyetlen

[2] A *szőke* jelző nyilván sok volt két szótagjával, így aztán a fordító szöghajról beszél, nem törődve a közfelfogással, amely a Kisdedet csak szőkének tudja elképzelni.

[3] i. m. 220. l.

gondolatot találunk versbe öntve, míg a többinek nem is lehet egységes a szövege, hiszen soronkint rakták össze, jól, rosszul. A gyengén összefűzött sorok könnyen széthullanak a gondolkozó, öntudatos vagy öntudatlan művészi érzékkel éneklő hívek ajkán s ezért keletkezik a számos variáns.

A variánsok kialakulása már újabb folyamat. Ez is nyomon követhető. A variánsok fejlődnek részint egymás között csereberélve soraikat, részint új elemek vegyülnek bele. Legkevésbbé talán a IV. típus elégíti ki az éneklő híveket. Ha hallanak más fordításokat, könnyen átvesznek egyes sorokat azokból.

Igy jön létre:

Csendes éj, szent ez az éj,
Mindenek álma mély.

Ez marad, mert értelmes, egyszerű és szép. A következő sorban az I. típus *pár* fogalma olvad bele.

Nincs fenn más, csak a szent szüle pár (IV. a. variáns.)

A rím okoz újabb módosulást:

Drága gyermeküket őrzik már, vagy pedig egy másik szövegben:

Drága Kisdedük álmainál.

Merészebb elgondolással *pár* helyett *jegyesek* kerül a szövegbe.

Ébren vannak a szent jegyesek (III. b. variáns.)
Virrasztanak a szent jegyesek (III. c. variáns.)

Uj elem kerül a dalba, amikor például a fordító a szent pár helyett a szent Szűzről beszél.

Csak a szent Szűz van még ébren. Önkéntelenül kapcsolódik sz. József is:

Szent Józseffel zengve szépen.
refr.: *Álmodj, álmodj édesen,* (I. d. variáns.)
Isteni szép gyermekem.

A refrént a fordító két sorra bontja. Az egész variánst a harmadik sor változása hozta létre.

Más esetben csak a szórend cserélődik fel ebben a kritikus harmadik sorban:

Egyedül virraszt a szent pár híven, de ez is elég egy variáns megszületéséhez.

Égből szállt szép fiúk békén pihen, (I. c. variáns.)
Refr.: *Mennyei álom ölén.*

Lassan, fokozatosan mindinkább távolodunk az eredeti szövegtől, az eredeti fordítástól. Igy elérkezünk azokhoz a szövegvariánsokhoz, ahol az első sorok és az eredeti szöveg között még megvan a kapcsolat, de a folytatás már kizárólag az állandó elemre, a dallamra támaszkodik, önálló szövegek alakulnak:

Csendes éj, szentséges éj,
Ó, mi szent, ó, mi mély,
Mária, József a jászol előtt
Áldva, imádva a földre jövőt.
Refr.: *Glória szalma között.*

Az általánosan használt versformát — aa bb c — sem tartja meg. Az utolsó fázis pedig az, (pl. a Pozsega vármegyében használt szöveg) ahol már csak a dallam marad meg és a szöveg tartalmát egészen új gondolatkörből veszi a fordító. Példánkban az új gondolat, amely megragadja a szerzőt, a pásztorok hódolata.

Szent ez az est, karácsonyest.
Mindenütt ünneplik ezt.
Jézuskát éjszaka felkeresik,
Szülőkkel együtt őt ünneplik.
Drága legyen ez éj,
Felejthetetlen ez éj.

Ezen fejtegetések alapján világosan áll előttünk, hogy a többé-kevésbbé sikerült fordítások a hívek ajkán variálódnak, jelentősen megváltoznak. Első pillanatra a változás je-

lentéktelen, csak egy szót pótoltak egy másikkal, csak egy verssort cseréltek ki. De ez az egész szakaszt megzavarja és a következő sorokban is változást idéz elő. A szöveg addig-addig változik, míg már csak a dallam marad érintetlenül és erre új szöveg épül.

Felvetődik a kérdés, vajjon mi lehet a folyamat oka? Különböző forrásokból fakadhat. Ilyen lehet a kielégítetlen szépérzék, az összehasonlításokból keletkező szelekció. Szövegeink között van olyan is, amely különböző típusok és különböző sorok kontaminációjából keletkezett.[4] A folyamat okát kereshetjük a rögtönzésben is, amikor az elfelejtett sort, vagy szót mással pótolják. Mindezt a változást lehetővé teszi és elősegíti az eredeti szövegek laza, szétesö felépítése, és ennek következtében csekély ellenállóképességük.

Az idegen dallam, idegen szöveg, idegen gondolat, bejut a magyar népközösségbe. Fordítók közkinccsé teszik s megindul a dal változatos, viszontagságos élete. Fejlődik, változik, virágzik, szembeötlő bizonyítéka annak, hogy a közösség képzelete milyen változatos és meglepő munkát tud végezni.

[4] Csendes éj, szentelt éj,
Alszik már minden lény.
A távolban angyalok kara,
Hangzik szerte Alleluja,
Itt van az Üdvözítő!
Itt van az Üdvözítő!

Csendes éj, szentelt éj,
Angyaltól hirdettél.
Csak a szent Szűz van még ébren,
Isteni gyermekét őrzi híven.
Aludjál szent békében!
Aludjál szent békében!

III.

KÖZÖNSÉG.

Az előző fejezetben rámutattunk a közösségi alkotótevékenység szerepére a dal szövegváltozatainak felépítésében és kialakulásában a dal elterjedésével kapcsolatban.

Kétségtelen, hogy Németországban a dal teljesen népdallá vált, s most felmerül a kérdés, vajjon népdal-e Magyarországon, magyar fordításban is a *Csendes éj, szentséges éj...?* Mielőtt erre a kérdésre felelhetnénk, tisztáznunk kell, amennyire lehetséges, a népdal fogalmát. Ez a kérdés magában véve nehéz probléma. Adott esetben mindenki tisztában van azzal, hogy az előtte lévő dal népdal-e; de mikor a népdal fogalmi meghatározását keressük, látjuk, hogy ez a fogalom ép oly proteikus, mint maga a nép fogalma.[1] Az adott idézetek alapján ma leghelyesebben *Schwartz* Elemérrel azt mondhatnánk:

[1] Más tartalmat ad a nép szónak az Egyház, a politika, a közbeszéd, a különböző társadalmi osztályok, és más tartalommal tölti meg a néprajztudomány. — Az Egyház, amikor emberekről, lelkekről beszél, nem tesz különbséget egyszerű vagy művelt, szegény vagy gazdag ember között, az ő számára nép mindenki, aki nem a tanító Egyház tagja. (*Schwartz* Elemér, Vallási néprajz, Etnographia, 1928. 2. Különlenyomat.) Politikai szempontból is nép mindenki, társadalmi különbség és képzettségre való tekintet nélkül, mindenki, aki tagja az államnak. Néprajzi szempontból sem fogunk általános érvényű definíciót találni, már csak azért sem, mert maguk a néprajz-tudósok sem tudtak megegyezni ennek a szónak értelmezésében. *Böckel* egyszerűen a természettel szoros és közvetlen kapcsolatban élő, a kultúrától és annak hatásaitól távol álló embercsoportot nevezi „Volk"-nak, „Naturvolk"-nak. (*Böckel*, O., Psichologie der Volksdichtung, Berlin-Leipzig, 1913. 15. l.) *Naumann* a primitívumot állítja fel a nép fogalmának kritériumául, kizárja az individumot és a teljes közösségi életet követeli. „Unter Volk verstehen wir die Pri-

„... nép a nemzetnek az az ősrétege, amely érzelmi- és nem kultúrember, amely éppen e jellegénél fogva egész lelkivilágával az ősi kultúrközösségben gyökeredzik s részben még ma is ebben él. Ilyen értelmezéssel a néphez számítható az egész- és félparaszt, azaz, aki egészben vagy részben — esetleg más foglalkozás mellett — az ősi hagyományokhoz ragaszkodva, a természet ölén él, s a föld megmunkálásával szerzi kenyerét. De néphez számítható az a földmíveléssel nem foglalkozó embertípus is, amely a modern társadalmi szervezkedés keretén kívül szintén még az ősi hagyományok világában és a modern élettől elkülönülten éli le napjait."[2]

Ha ezt elfogadjuk, talán közelebb jutunk a népdal fogalmához is.

Párhuzamosan a nép fogalmával különböző korok különböző szempontok szerint más és más értelmezését adták a népdal szónak. A legújabb korban is az egyes szakemberek más és más elemét emelik ki a népdalnak és ezt a szerintük elsődleges elemet teszik meg a népdal kritériumának. Bár nem mindig helyes és eredményes egy ilyen sokoldalú, többrétű fogalomnak néhány mondatban való meghatározása, mert az végül mégis csak körülírás marad, mégsem lesz érdektelen, ha néhány idézetben bemutatjuk pár neves szakértő véleményét.

Bolte: „Über den Begriff des Volksliedes herrscht bisher unter den Forschern noch keine Einigkeit. Die einen verste-

mitive Gemeinschaft." *(Neumann,* Hans, Grundzüge der Deutschen Volkskunde, Leipzig, 1929. 114. l.) Szerinte ez az abszolut primitívség ma már a mi népeink között nem is létezik, talán egyedül csak a vándorcigányoknál található meg. — *Koren* szerint néprajzi szempontból a nemzetnek azt a rétegét, ill. rétegeit értjük népen, amelyek elsősorban praelogikus-associativ módon gondolkoznak, amelyek egész lényükkel a „közösségben" gyökereznek. Igy a néphez tartozik elsősorban a parasztság, továbbá az ú. n. kultúrnépek minden primitív csoportja, tehát a bányásznép, az erdőmunkás, a vándorlegény s más hasonló népség, sőt mind e népcsoportok gyermekei is. *(Koren,* H., Religiöse Volkskunde, Mitteilungen des Salzburger Institutes für religiöse Volkskunde, I. 1932. 3. l.)

[2] *Schwartz* Elemér, A néprajz új útjai. — A katolikus néprajz, Katolikus Szemle, különlenyomat, 1934. júl. 7. l.

hen darunter alles, was die niederen Schichten der Bevölkerung singen, einschließlich der Gassenhauer und Tingeltangellieder sowohl wie der Dichtungen bekannter und berühmter Lyriker. Andere begrenzen es im Andenken an Herder und die Herausgeber des Wunderhorns als den Gegensatz zur verfeinerten, überbildeten Kunstpoesie, als die altüberlieferte, heimische Dichtung."[3]

J. Meier, akinek a definiciója széles körökben elismerést nyert, a közösségi alkotóerővel szemben épen az individuum szerepét hangoztatja. Ezenkívül szerinte lényeges kelléke és egyben fokmérője a népdalnak, hogy mennyire szeretik és milyen szívesen éneklik a szóbanforgó dalt. „Auch in früheren Zeiten hatte nicht das Volk, sondern die geistige Aristokratie die führende Rolle, wennleich damals die Unterschiede der Bildung geringer waren. Der untere Teil der Nation ist rückständig, seine künstlerische Tätigkeit besteht in der Auslese des von oben zu ihm Dringenden. Er behält nur das, was ihm gemäß ist, und verschmilzt es mit dem älteren Besitze. Dieser auch im Hausrat und Tracht sich offenbarende Konservativismus des Volkes kann aber von Bedeutung für die künstlerische Entwicklung der Gesamtheit werden, wenn er zur Regeneration der auf Abwege geratenen Kunstdichtung mithilft."[4]

J. Meier megállapításához kapcsolódik *O. Schell:* „Aber einzelne Glieder des Volkes, die ganz und gar von den das Volk beherrschenden und beseelenden Gefühlen durchdrungen sind, die gleichsam als schwingende Fasern der Volksrezonnanz betrachtet werden können, solche Einzelnen, geistig Bevorzugten dichten gleichsam für das Volk. Ihre Lieder werden Gemeingut weil sie das allen Volksgenossen Gemeinsame, die Gefühlswelt zum Ausdruck bringen. Das Lied ist doch nicht das Eigentum des Einzelnen; es ist Allgemeingut des Volkes, dessen Gefühlswehlt es treu wiederspiegelt: es ist eben ein Volkslied."[5]

Naumann mindent, ami népi, egy magasabb kulturából

[3] *Bolte,* J., Zeitschrift des Vereins für Volkskunde, XV. 350. l.
[4] Zeitschrift des Vereins für Volkskunde XVI. 364. l.
[5] *Schell,* O. Das deutsche Volkslied, Leipzig, 1908. 51. l.

vezet le; ennélfogva a népdalban is a magasabb kultura olyan elemét látja, mely lesűllyedt a népi réteghez, vagy legfeljebb egy ilyen dal mintájára a nép körében támadt éneket nevez népdalnak. „Volkslied bedeutet uns also ein gesunkenes Lied aus höherer Sphäre, oder ein in deren Stil von Leuten aus dem Volke gedichtetes Lied."[6]

Mint végleges meghatározást fogadjuk el *Böckel*-ét: „Volkslied ist der dem Gefühlsleben unmittelbar entsprungene Gesang der Naturvölker, das heißt aller derjenigen Stämme, die der Kultur noch fernstehen und im unmittelbaren Zusammenhang mit der Natur leben."[7]

Már ebből a néhány példából is láthatjuk, hogy a szempontok szerint változik a meghatározás tartalma. Erre az eredményre jutott Adolf *Spamer* is: „In der Tat sind alle Versuche einer Umschreibug des Begriffes Volkslied nur Theorien über ihre Entstehung und über die Verhaltungsweisen des Volksliedes der von ihm übernommenen Individualdichtung."[8] Mint érdekességet fűzhetjük még hozzá, hogy mikor mégis meg akarja határozni a népdal fogalmát, Ernst *Meier* 1855-ben megjelent munkájából idéz: „Das kleinste, wie das größte Lied ist immer das Produkt einer einzelnen poetischbegabten Person. Wo nun aber in einem solchen Lied etwa ein Ausdruck, eine Wendung, ein Bild nicht ganz glücklich und allgemein verständlich ist, da ändert das Volk von selbst und macht überhaupt sich alles mundgerecht. Auf die Art arbeitet allerdings die Gesamtheit an dem Volksliede mit, und dies befördert nicht wenig den objektiven, naturtreuen Charakter aller Volkspoesie, wie er einem einzelnen Individuum unerreichbar scheint."[9]

Láttuk azokat a nehézségeket, amelyek felmerülnek a népdal és a nép fogalmi meghatározásával kapcsolatban. Ugyanolyan természetű és nem kisebb nehézségekkel találkoznánk, ha a *népies* vagy a *műdal* meghatározását akar-

[6] H. *Naumann*, Grundzüge der deutschen Volkskunde, Leipzig, 1929[2]. 114. l.

[7] *Böckel*, O. Psychologie der Volksdichtung. Berlin—Leipzig, 1913. 215. l.

[8] Die deutsche Volkskunde, Leipzig-Berlin, 1934—35. I. 293. l.

[9] i. m. I. 293. l.

nánk megadni. *Naumann* szemléletét követve[10] — szerinte a még nem, vagy még nem eléggé lesüllyedt dalt kell *volkstümliches Lied*-nek neveznünk — a népies dal a műdal és a népdal között foglal helyet. De, épen, mert a tudományos meghatározás pontos mértéke hiányzik, adott esetben — a szélsőséges értékektől eltekintve — a besorolás csaknem teljesen az elbíráló alanyi véleményétől függ.[11]

A dal három említett fajtáját — műdal, népies- és népdal — egymástól mereven elkülöníteni nem lehet: átszivárgások, egymásbafonódások gyakran adódnak, térben és időben egyaránt.

Visszatérve tulajdonképeni problémánkra, abban a kérdésben, vajjon népdal-e a *Csendes éj* Magyarországon, nem lényeges az a körülmény, hogy hogyan ismerte meg a közönség a dalt. Kérdőíveink válaszadói elsősorban és főleg kántorokra, káplánokra, lelkészekre, tanítókra hivatkoznak. A beérkezett válaszok bizonyságtétele nélkül is bizonyosak volnánk, hogy így történt. Elsősorban a fordítók voltak a dal terjesztői: eleinte csak saját falujukban volt ismeretes a dal, de később, mint már említettük, a kollégiális kapcsolatok révén mások is megismerték és terjesztették. A község lakói ezekre az emberekre tisztelettel néznek, hiszen ők, a „kaputos emberek" képviselik az intelligenciát, a tudást, a tekintélyt, de mégis bensőséges kapcsolat fűzi őket a néphez. Ép ezért sokkal nagyobb szeretettel fogadják azt, amit az ő papjuk vagy az ő kántoruk tanít nekik, hát még akkor, ha ez egyben az ő papjuk, az ő kántoruk munkája. Ugy érzik, minden tiszteletük ellenére, hogy ezt közülük való csinálta, az ő ízlésüknek, az ő gondolkodásuknak megfelelően. Egyszóval egyedül nekik, a népnek csinálta.

Egy, ma már az egész országban elterjedt mozgalmat hozhatnánk fel példának arra, hogy mit képes a tanító hí-

[10] I. m. 119. l.

[11] Gondoljunk Petőfi népdalaira, amelyekről az irodalmilag nem iskolázott ember ma már azt sem tudja, hogy azok nem eredeti népdalok, hanem Petőfi költeményei. (Pl. *Fürdik a holdvilág, Rózsabokor a domboldalon.)* Viszont vannak Petőfinek olyan dalai *(Falu végén kurta kocsma, Befordultam a konyhára, Fa leszek...)*, amelyek ma is legfeljebb népies daloknak számítanak.

veinél elérni munkával és szeretettel, mit tud tenni a népi kultusz, a népszokások fenntartása érdekében. Meg tudja érttetni és rá tud mutatni arra, hogy ami népi, az nem elmaradott, szégyenletes, hanem nagyszerű, értékes, ősi dolog. Az említett mozgalom a Györgyösbokréta. Egy központi szervezet kizárólag a tanítókra és a kántorokra támaszkodva meg tudta azt valósítani, hogy minden kis csoport, egy-egy bokréta, a sajátját, az ősit, a népit tudja adni, művészi fokra emelve.[12]

A *Csendes éj*-t az egyszerűbb ember — a nép — csaknem kivétel nélkül az iskola padjában tanulja meg. Pedig — *Spamer* megjegyzése szerint — ha a dalokat a fiatal generációk az iskolában adják is át egymásnak, az igazi népdalt sohasem a tanító tanítja és gyakoroltatja be.[13] Alkalmunk volt egy katonatiszt ismerősünk segítségével kérdést intézni egy dunántúli alakulat legénységéhez. A legények Tolna, Baranya, Somogy megyéből valók voltak. Magyarok és németajkúak vegyesen, körülbelül egyenlő arányban. Arra a kérdésre, hogy ismerik-e a *Stille Nacht, heilige Nacht* kezdetű dalt, a németajkúak kb. 50%-a igennel felelt. A többiek, elenyésző kevés kivétellel, ismerték valamelyik magyar változatát. Ugyancsak nagy számban ismerték a német *és* magyar szöveget. Arra a kérdésre, hogy hol tanulták, honnan ismerik, az utolsó emberig mind azt válaszolta: az iskolából! Ez talán legszembetűnőbb bizonyítéka annak, hogy milyen szerep jutott az iskoláknak karácsonyi dalunk elterjesztésében.

Talán épen az iskola tekintélyével magyarázhatjuk meg, hogy a nép elfogadta az individualizált fordítót is (pl. *Tordai* Ányos). Már említettük, hogy elsősorban ott ismerik *Tordai* szövegét, ahol ciszterciendi iskola van a városban. Ezeknek az iskoláknak tanulóin keresztül terjedt és terjed a dal a mélyebb rétegek felé. Az iskolák, kántorok és tanítók közvetítésén kívül még a dalárdákon keresztül is eljuthat a dal

[12] Igaz ugyan, hogy ezzel kapcsolatban felmerül az a kérdés, vajjon ezeknek a művészi értékeknek tudatosítása folytán nem veszít-e a népművészet annyit népiességéből, mint amennyit művészi értékben nyer.

[13] *Spamer*, i. m. I. 32. l.

a néphez: erre enged következtetni egyik-másik kérdőívünk válasza.[14] Ez a közvetítés azonban kétségtelenül sokkal kevésbbé jelentős, mint az iskola hatása.

Naumann elméletének igen megfelel a *Csendes éj* ilyen terjedése. Nem az átvétel módja gátolta meg, hogy mégsem lett igazi népdal. Ha ennek okát keressük, két körülményre bukkanunk, mely szerintünk megmagyarázza, miért tartjuk a *Csendes éj*-t népies dalnak:

1. Nem tudott közel férkőzni a nép lelkéhez, mert nem érezték sajátjuknak. Hiszen a nép dala ismeretlenül születik, szívből fakad, észrevétlenül terjed, minenki közös tulajdona, az egész közösség tulajdonságainak, vágyainak, felfogásának tolmácsolója. Hazájában ilyen népdal lett a *Stille Nacht, heilige Nacht.* Nem így történt ez minálunk. Sem a német, sem a magyar szövegű dal nem a nép tulajdona. Nálunk az iskolában tanulják meg, nem egymástól, nem a családban.[15]

2. A magyar népnél inkább alkalmi és vallásos jellege van a dalnak. Nem lehet mindenkor és mindenütt énekelni. Hangulatánál fogva már időhöz — a karácsonyhoz — van kötve. És még ilyenkor is a falusi ember számára túlnyomórészt „hivatalos" jellege van, a nyilvánosság számára való. A templomban az éjféli misén, vagy más alkalmakkor is, iskolai vagy karácsonyi ünnepségeken nem szabad hiányoznia, de a dal eléneklésénél mindig jelen van az „intelligencia" képviselője, a kántor, a tanító, a lelkész. Ráckevén például csak maga a kántor énekeli a dalt az éjféli misén. Olyan szerepe van ennek a dalnak a nép között, akár a *Nemzeti Dalnak* vagy más, hasonló költeménynek: szépen és jól meg kell tanulni, de csak ünnepélyes alkalmakkor lehet *előadni. A csendes éj*-t sem éneklik, hanem előadják, ép ezért úgy érzik, otthon, szűk családi körben nem is lehet énekelni.

[14] Pl. a füleki — *Kalmár* N. — és a tótkomlósi — *Takács* J. — kántorok közlése.

[15] *Meier:* „Er behält nur das, vas ihm gemäß ist, und veerschmilzt es mit dem älteren Besitze." (I. m., 364. l.) — O. *Schell:* „Es (das Lied) ist Allgemeingut des Volkes, dessen Gefühlswelt es treu wiederspiegelt." (I. m. 51. l.)

Ezekben a körülményekben találjuk magyarázatát annak, hogy a *Csendes éj* nálunk nem lett igazán népdal.

Mielőtt még a városi polgárság és a *Csendes éj, szent ez az éj* kapcsolatairól beszélhetnénk, vázolnunk kell a polgárság lelki világát a XIX. század 50—60-as éveiben. A szabadságharc utáni korba, a Bach korszak első éveibe kell visszamennünk, amikor a Habsburgok úgy próbálják megtorolni az osztrák csapatok elszenvedett veréségeit, hogy teljes erővel megindítják az elnémetesítést. Alakulóban lévő középosztályunk és városi polgárságunk tekintélyes részét alkotta ekkor — különösen egyes országrészeken — a német elem, amely ugyan ekkor már erősen az asszimilálódás útján volt. Középosztálybeli, polgári műveltségű családjainknak okvetlenül tudniok kellett németül, sőt, egész műveltségükön ott volt a német bélyeg. *Jókai* jegyezte fel, hogy a negyvennyolcas évekig egyenesen sértésszámba ment, ha valaki egy előkelő hölgyet magyarul szólított meg.[11]

Szellemi fényforrása ennek a polgárságnak Bécs. „A magyar-német biedermeier polgár számára Bécs az idillek, a szelid örömök, a „carpe diem" ártatlan élvezeteinek klaszszikus színhelye; ő pedig idillt, nyugodt, szenvedélymentes derűt akar maga körül teremteni, családi, baráti együttesben, idillt keres akkor is, ha a művészet — irodalom, zene vagy képzőművészet — felé fordul."[12] Ez a társadalmi osztály alkalmas talaj a német dal átültetésére.

Különös világ ez. Eszménye a „jóneveltség", ami tulajdonképpen hihetetlenül merev, erőszakolt formák összességéből áll. A régi udvari etikettek csökevénye ez, de hiányzik belőle a történelmi mult büszke tudata. Emlékezzünk csak *Jókai* szellemes és nagyszerű meglátásaira (Politikai Divatok), amelyekkel ezt a polgári etikettet finoman kigúnyolja. E kor polgárának jellemében egyenesen következik ez a mesterkéltség. Érzelmi bensőség van benne, de

[11] *Zolnai Béla*, A magyar biedermeier, Budapest, 1940. 30. l.

[12] *Pukánszky* Béla, Német polgárság magyar földön, Budapest, 1940. 139. l.

a biedermeier polgári körben a reális megfontolás legyűri a szenvedélyt és a túláradó érzelmet. Csak egy érzést enged szabadjára: a barátság érzését. Különben kifelé nem lágyul el, nem hevül és nem rajong.[13]

Az otthonban, a családi életben kereste e kor embere a megnyugvást, a békét. Itt élt igazán. Politikai, társadalmi szerepléstől egyaránt tartózkodott. Hangulatos téli esték világa ez, amikor a petróleumlámpa a nagyszobában maga köré gyűjti az egész családot, összetartja és összefűzi azt. Legjobban talán akkor érzékelhetjük ezt a hangulatot, ha multszázadbeli képes folyóiratot lapozunk. Ilyen, hogy csak egyet említsünk, a *Gartenlaube*. Elegendő, ha egyik karácsonyi számát fellapozzuk, a szövegből, a képekből csak úgy árad felénk egy más világ lehellete.

Esemény itt minden ünnep, de bármilyen bensőségesek legyenek is az ünnepségek, a mesterkéltség világa ez. Ma már alig tudjuk elképzelni, hogy nem is olyan régen, karácsony estéjén a nagy pillanatban, amikor a kis csengő megszólalt, izgalomtól és kíváncsiságtól kipirultan, meghatva, néma csendben kellett a gyermekeknek kor szerint egymásután az apa vagy anya vezetésével bevonulniok a karácsonyfához. És következett a gyermekek ajándéka: szép sorjában felmondták karácsonyra tanult versikéiket, esetleg zongoradarabokat játszottak, miközben lopva állandóan a karácsonyfa felé pislogtak, hogy felfedezzék, mit rejteget számukra az a félhomályban. Befejezésül pedig az egész család közösen elénekelte az összes ismert karácsonyi dalokat. Egymásután következett a *Mennyből az angyal, O, Tannenbaum, Pásztorok, pásztorok,* és természetesen nem hiányozhatott a *Stille Nacht, heilige Nacht* sem.

Van ennek a dalnak valami különös varázsa, külön kapcsolata a gyermeklélekkel. Gyermekesen egyszerű, őszinte és naív.[14] És ha egyszer elkövetkeznék az az idő, amikor e dal

[13] V. ö. *Pukánszky*, id. m. 140. l.

[14] A gyermekdalt és a népdalt Otto *Schell* igen szorosan egymás mellé állítja: Eine scharfe Scheidung zwischen beiden ist unmöglich. In dieser innigen Verwandschaft liegt es auch begründet, daß so viele alte Volkslieder, oft fast ohne Abänderung, manchmal allerdings stärker umgewandelt, gerade in unserer Zeit, wo der Volksgesang im Hinschwin-

kihalóban lenne, legtovább bizonyosan a gyermekek ajkán élne, éppúgy, mint ez már sok más népdalnál előfordult.

A mély családi érzés mellett a biedermeier lelki-alkat másik jelemző vonása az emberszeretet, mely valóban egyik legszebb eszméje volt a mult század ötvenes éveinek. Emberbaráti intézményeink nagyrésze ebben a korban alakul. Közkórházak, menházak, lelencházak, gyermekkertek létesülnek és a társadalom szívesen áldozza garasait a nemes célokra.[15] Ez a társadalom mindenki bajával együttérez, szívesen ajándékoz, könnyen meghatódik: sírni tud a *Megfagyott gyermek*-en!

Pukánszky B. szavaival így összegezhetnénk ezen társadalom jellemvonásait: „derékség, tisztes középszerűség, megnyugvás, megbékélés, menekülés a külvilág feszültségeiből, bántó ellentéteiből a multba, az otthon csöndjébe vagy a lélek igazi világába . . ."[16]

Ezt az előbb vázolt világot megkapta dalunk érzelmes, szívhezszóló szövege és édesen csengő, fülbemászó dallama. Mintha csak ennek a társadalomnak írták volna: *Csendes éj, szent ez az éj . . .!* Oka ennek az egész beállítottságnak, hogy érzi ez a társadalom a tradíciók hiányát, félúton van az arisztokrácia és a nép között. Kialakulóban van. Tudat alatt — mert már elfelejtette, hogy honnan jött — él benne a vágy a formák szimbolikus szépsége iránt.

A túltengő szentimentalizmus, a tradíció keresése, sőt, erőszakos megteremtése, a városi ember faluszentimentalizmusa érdekes törekvést hoz: érdeklődést a paraszt iránt. A politikai egyenlőség, a választójog stb. révén ez az előbb említett vágyódó visszatekintés természetesen mint leereszkedés jut kifejezésre és a „polgárosító" reformok felé tör. Felületesen foglalkoznak a paraszttal, szívesen látják a népszínműveket, amelyek hűséges kifejezői ennek a szemlélet-

den begriffen ist, in die Kinderwelt flüchten und hier im Reigenlied und in unzähligen anderen Formen mit Freude willkommen geheißen werden. Die Bezeichnung „volkstümliche Kinderlieder" welche Herm. *Dunger* anwendet, hat darum ihre Berechtigung. Auch sie sind Eigentum des ganzen Volkes. *(Schell,* Otto, i. m. 138. l.)

[15] *Zolnai* B., i. m. 69. l.

[16] i. m. 138. l.

nek. A bennük előforduló „népdalok" Blaha Lujza interpretálásában országszerte ismertté lesznek. Pedig milyen messze esnek ezek az igazi magyar népdaltól! Ép oly viszonyban vannak vele, mint a népszínművekben szereplő „operett paraszt" a valódi magyar paraszttal.

Körülbelül ilyen népies dal jellege van ma a *Csendes éj*-nek. Ez a középosztály népies dala, legszélesebb körökben itt van elterjedve, itt már nincsen hivatalos jellege. Egyik család átadja a másiknak, anyák megtanítják gyermekeiknek, és, mire azok az iskolába kerülnek, már majdnem mind tudja. Önkéntelenül csendül fel a gyermek ajkán otthon is, szűk családi körben, néha egészen függetlenül karácsony ünnepétől. Ez a társadalom grammofónlemezen is tudja énekelni, sőt, karácsonyfatalpat is láttunk, amely óraszerkezetre járt, forgatta a fát és zenélőóra stílusban a *Stille Nacht, heilige Nacht*...-ot játszotta. Igen nagy számban készülnek betlehemi jászlak is, amelyek szintén óraszerkezettel játszák dalunkat.

Itt, ebben a világban, ebben a középosztálybeli társadalomban bizonyos szokások is fűződnek a dalhoz. Természetszerűleg ezek igen kevés kivétellel az iskolához és a templomhoz kapcsolódnak.

Az iskolában például a karácsony előtti utolsó órákat rendszerint a karácsonynak szenteli minden tanár. Ilyenkor karácsonyi énekeket énekelnek a tanulók, magyarul, németül vegyesen. Lehetetlen elképzelni, hogy a *Stille Nacht, heilige Nacht... Csendes éj, szent ez az éj*... hiányozzék ilyenkor, legalább is a német órákon.

A zsámbéki Keresztes Nővéreknél évenkint előadnak egy kis karácsonyi színdarabot,[17] amelynek középpontjában dalunk és annak keletkezése áll.

Zalaegerszegen a Miasszonyunkról nevezett Szent Ágoston szabályai szerint élő Kanonokrend iskolájában a karácsony előtti önképzőkörön a betlehemi jászol körül fölállított élőképhez éneklik a növendékek a *Csendes éj, szent ez az éj*...-t.

A dal lágy, érzelmes, dallamos melódiája szinte önként

[17] *Vogt*, Elise, Stille Nacht, heilige Nacht..., München.

ajánlkozik a bensőséges karácsonyi hangulat érzékeltetésére. Több orgonakompozíció született már meg motívumaiból.[18] Ezeket nagy előszeretettel játszák az éjféli misén, lágy regisztereken, úrfelmutatás vagy áldozás után.

A szombathelyi Domonkos-rendi apácáknál minden évben körülviszik a kis Jézust az egész házban, az éjféli mise előtt, miután a Matutinumot és a Laudest már elmondták. Jó időben a kertben is körüljárnak. És ez alatt a körmenet alatt éneklik többek között, gyakran megismételve a *Stille Nacht, heilige Nacht*...-ot, *Csendes éj, szent ez az éj*...-t. A templomba visszatérve, először a nővérek, majd a világi hívek sorra csókolják a gyermek Jézus lábát.

Veszprémben, az Angolkisasszonyok intézetében már egész Adventben éneklik a gyerekek a *Csendes éj*...-t esti ima után, amikor a sötét templomban az üres jászolba helyezik önmegtagadási céduláikat: a jászol előtt ilyenkor csak két gyertya ég.

A kassai Orsolyitáknál harangszó és furulyaszó kíséretében éneklik.

Ezek a kis szokások jelentéktelennek tűnnek fel első pillanatra, de mindenesetre bizonyítják, hogy dalunk ott, ahol valóban ismerik, azon körökben, ahol szeretik és éneklik, vagyis a középosztálynál, ott valóban meghonosodott, ott már nem idegen elem, vele él és benne él a közösségben.

Ezek a magyarnyelvű dalhoz kapcsolódó szokások természetesen nem népszokások. De Fertőszéleskúton, amelynek lakossága túlnyomóan német s jelenleg a Német Birodalomhoz tartozik, egy már egészen népies szokás is fűződik a dalhoz. Esti hét órakor felmegy a zenekar a templomtoronyba és ott eljátssza a *Stille Nacht*... dallamát. Addig sehol a faluban nem szabad meggyújtani a karácsonyfát és elkezdeni az ünneplést. Rendszerint még azt is meg szokták várni, amíg a zenészek is mind hazaértek.

Ez a kis példa is mutatja, hogy Németországban s a vele szorosan összefüggő területen igazi népdallá lett, nem úgy, mint nálunk.

[18] *Demény* Dezső, Orgonakompozíciók, Rózsavölgyi és Tsa, é. n.

Elszórtan, minden földrajzi rendszer nélkül jelennek meg ezek a szokások az ország területén. Rendszerint egy szerzetesrendhez vagy egy fajta iskolához kapcsolódnak és amerre ennek növendékei elszóródtak az országban, ott jelennek meg ezek a szokások is.

Maga a dal és annak változatai is minden földrajzi egység és rendszer nélkül vannak elterjedve. Nincsen olyan zárt terület, ahol azt mondhatnánk, hogy a lakosság tiszta magyar és ezért a német eredetű dalt nem ismerik. Az lehetséges, hogy távol áll tőlük és nem éneklik, de egészen biztos, hogy azért ismerik. Ilyen helyek például: Orosháza, Szabadszállás, Dunakeszi, Beregszász, Fonyód, Ercsi, Örkény, Jánoshalma, Törökszentmiklós, Körmend, Harta, Nagycenk, Vecsés... A kérdőívekre jött válaszok nagyrészt ilyen értelműek: a dalt ismerik, de nem éneklik. Az egyes típusok és azok variánsainak elterjedésében pedig meg kell állapítanunk, hogy nem is lehet törvényszerűséget keresnünk. Az iskolában a gyermek megtanulja, otthon szüleitől vagy nagyanyjától másképpen hallja, és amikor a más városban vagy vidéken lakó rokonokkal találkozik, akkor megint újat tanul.

Ezzel kapcsolatban felvetődik a kérdőívek adatainak megbízhatósága. A válasz mindig attól függ, hogy ki veszi kezébe a kérdőíveket, hogy ő maga hogyan ismeri, hogyan énekli és esetleg hogyan tanítja a dalt. Ez azonban nem jelenti mindig azt, hogy az a típus vagy variáns van a városban, községben vagy faluban legáltalánosabban elterjedve.

Éppen ezen elhajlások miatt nem lehet és főleg nem szabad földrajzi törvényszerűséget felállítani, és az egyes típusokat és variánsokat zárt keretek közé szorítani.

Még az iskolákat sem lehet alapul venni, mert ha ott még egységesen tanulnák is meg, a városi iskolákból azután hazamennek a tanulók, szétszélednek és magukkal viszik kis falujukba a megismert szöveget és dallamot. Ilyen módon is állandó keveredés jön létre, ez is akadálya annak, hogy rendszert keressünk a szövegek elterjedésében.

Mindezeket a fejtegetéseket és szakemberek véleményét egybevetve arra az eredményre kellett jutnunk, hogy a *Csen-*

des éj, szent ez az éj... kezdetű karácsonyi dal nálunk Magyarországon a legszélesebb körökben, falun, városban egyaránt ismert. De más jellege van a faluban, a népnél és egészen más a városban. Szeretett, keresett *alkalmi dal* lett falun és *népies dala* lett a városi embernek. (Volkstümliches Lied der Stadt.)

FÜGGELÉK.

I. TIPUS.

Csendes éj, kegyteli éj,
Szunnyad már minden lény,
Csak a szent pár virraszt ébren.
Égi Kisded, csak pihenj szépen
Mennyei álom ölén!
Mennyei álom ölén!

Csendes éj, kegyteli éj,
Mint ömöl égi fény.
Távol s közel angyali dal;
Kisded Jézusnak nagy diadal.
Áldjuk őt kis jászolán!
Áldjuk őt kis jászolán!

Csendes éj, kegyteli éj,
Ránk mosolyg égi fény,
Összeolvad ég s föld dala,
Hangzik szerte alleluja,
Szűnkben kél mennyei bék'.
Szűnkben kél mennyei bék'.

A teljes szöveget ismerik a következő helységekben: Kisvárda (Szabolcs vm.), Veszprém, Gyöngyös, Nagytevel (Veszprém vm.), Sopron, Szombathely, Zalaegerszeg, Budapest, Ják, Berzence (Somogy vm.).

Csak az első szakaszt éneklik: Komárom, Nagyatád (Somogy vm.), Sárvár (Vas vm.), Kassa, Derecske (Bihar vm.).

Nyíregyházán az első típus első szakaszához az ötödik típus versszakait csatolják:

Csendes éj, szent nyugalom,
Hallgat a völgy s halom.
Szűz Anya, hallod-e, csendes a táj,
Isteni gyermeked álmira vár,
Látva, hogy altatod Őt.
Látva, hogy altatod Őt.

Csendes éj, szent nyugalom,
Énekel völgy s halom.
Csendül az angyali alleluja,
Földre leszállt a nagy égnek Ura,
Jertek imádni Őt!
Jertek imádni Őt!

Ezt a szöveget közli több ima- és énekkönyv: Áhítat hangjai. Eger, 1914; Imádságok és énekek a tanulóifjúság számára. Összeállította a kőszegi Domonkos rendi Tanítónőképző. 1927; Veszprém egyházmegye ima- és énekkönyve. Egyházmegyei Nyomda, 1937; Adventi és karácsonyi énekek, kiadta a budapesti Ferencrendi Kolostor; Rózsafüzér királynéja, *Bőle* Kornél, Budapest, Domonkosrendi zárda.

I. *a)* variáns.

Csendes éj, szentséges éj,
Mindenek álma mély,
Csak a szent pár virraszt ébren,
Égi Kisded, csak pihenj szépen
Mennyei álom ölén!
Mennyei álom ölén!

Ezt az egy szakaszt ismerik: Sárvár (Vas vm.), Komárom, Szombathely. Sárvárott az első két verssor 1—1 szótaggal bővül:

Ó, csendes éj, szentséges éj,
Mindenek álma oly mély stb.

Gödöllőn az I. típus 2. és 3. szakaszát veszik hozzá, Kaposvárott pedig ehhez az egy versszakhoz csatolják az I. típus 2. szakaszát és ezután 3. és 4. szakasz gyanánt az V. típusból vesznek át versszakokat.

1. *b)* variáns.

Csendes éj, szentséges éj,
Alszik már minden lény,
Csak a szent család virraszt ébren,
Mennyei fény van a lelkükön.
Aludj csendesen, aludj!
Aludj csendesen, aludj!

Így éneklik: Karádon (Somogy m.)

1. *c)* variáns.

Csendes éj, szentséges éj,
Betlehem álma mély,
Egyedül virraszt a szent pár híven,
Égből szállt szép Fiuk békén pihen
Mennyei álom ölén!
Mennyei álom ölén!

Csendes éj, szent nyugalom,
Fénylik már völgy, halom,
S angyali ajkakon zeng glória:
„Pásztorok, most szülte Szűz Mária
Az élő Isten fiát,
Rég megígért Messiást."

Pásztorsíp, égi dalok,
Zengjetek, angyalok,
Viduljon fel ma a pásztortanya,
Boldogan énekli a Szűzanya:
„Álmodjál, szép kisdedem,
Aludj csak édesdeden!"

Ez a fordítás *Kelemen* Krizosztom nevéhez fűződik. Főleg Pannonhalmán éneklik ezt a szövegváltozatot. Egyházi énekek és imádságok. Pannonhalma, 1933.[10] közli a dalt ebben a szövegváltozatban.

I. *d)* variáns.

Csendes éj, szentelt éj,
A világ álma mély,
Csak a szent Szűz van még ébren,
Szent Józseffel zengve szépen:
Álmodj, álmodj édesen,
Isteni szép gyermekem!

Csendes éj, fényes éj,
Végre megérkezél.
Mint mosolyog Jézuska arca,
Égve szent öröm lángjában.
Mert, midőn Ő nekünk megszületett,
Lelkünk üdvöt szerzett.

Csendes éj, kedves éj,
Pásztorok égi kéjt
Éreznek szívük mélyén,
Hallva, hogy mint zeng a légben
Az örvendő angyaloknak kara:
Itt az Úr, Alleluja!

Sopronban csak az első két szakaszt ismerik, amelyek közül azonban a második versszak újabb változáson ment keresztül. Már az első versszak utolsó két sora némely helyen így hangzik:

I. *e)* variáns.

Álmodj, álmodj édesen,
Kedves gyermekem!

2. szakasz:

Csendes éj, boldog éj,
Végre megérkezél.
Mint mosolyog Jézuska képe
Szent öröm lángjában égve,
Mert midőn megszületett,
Lelkünk üdve lett.

Mind a három versszakot ismeri: Baja, Nagyatád (Somogy m.), Kiskundorozsma (Pest-Pilis-Solt-Kiskun vm.).

Néhány ima- és énekkönyv is ezt a szöveget közli: Ima- és énekkönyv a győri Sz. Orsolyarendi intézet számára, 1905. Legújabb vezércsillag. *Sudár-Abay.* Pécs, Haladás ny. 1937. Kecskeméti Ferencrendiek templomában szokásos imák és énekek gyüjteménye. Kecskemét, Hungária ny. 1933. Különböző imák és énekek egyházilag jóváhagyott művekből. Pécs, Dunántúl ny. 1937. Zöngedező énekszóval, *Gampel* Béla, Budapest.

I. *f)* variáns.

Csendes éj, szentséges éj,
Mindenki álma mély,
Csak a szent pár virraszt egyedül,
Hullámfürtű gyermek a mennybül,
Aludj édesdeden,
Aludj hát édesdeden!

Csendes éj, szentséges éj,
Angyali szózat kél:
Halleluja a pásztoroknak,
Hangzik ím szegény és gazdagoknak,
Itt a Szabadító,
Krisztus, a Szabadító.

Csendes éj, szentséges éj,
Mily bájos mosoly kél,
S drága ajkairól szeretet,
Megváltás ideje közelget,
Krisztus megszületett!
Krisztus megszületett!

Az Éneklő Egyház karácsony délutáni Istentiszteletre, Pécs, Dunántúl ny. ima- és énekkönyv közli ezt a szöveget.

II. TIPUS.

Csendes éj, kegyteli éj,
Alszik már minden lény,
Csak két szerető szív van ébren,
Nyájas gyermek fodros fürtökben,
Aludjál szent békében!
Aludjál szent békében!

Csendes éj, kegyteli éj,
Angyaltól hirdettél,
Közel s távolban angyal dala
Hangzik szerte, Alleluja!
Itt már az Üdvözítő!
Itt már az Üdvözítő!

Csak az első versszakot éneklik: Csorna, Komárom, Esztergom. A második szakasz szintén az I. típus 2. szakaszának reminiszcenciája. Ezt a második versszakot is éneklik Sopronban és Győrött. Győrött olyan változatát is ismerik a dalnak, amelyben a második versszak az V. és II. típus 2. szakaszának kontaminációja:

Csendes éj, szent nyugalom,
Hallgat már völgy, halom.
A távolból angyalok kara
Hangzik szerteszét, Alleluja,
Itt van az Üdvözítő.
Itt van az Üdvözítő.

III. TIPUS.[1]

Csöndes éj, szentséges éj,
A világ álma mély,
Csak egy szöghajú gyermek felett
Virraszt gondosan a szeretet.
Álmod áldott legyen!
Álmod áldott legyen!

[1] *Székely* Istvánné fordítása.

Csöndes éj, szentséges éj,
Angyalok ajkán kél
Halleluja mennybeli,
Pásztornépnek ezt hirdeti:
Halljátok, eljött az Úr!
Halljátok, eljött az Úr!

Csöndes éj, szentséges éj,
Ember, most már ne félj,
Fénysugár eme Kisded felett,
Megmentőnk ez az óra lett.
Jézus Krisztus eljött!
Jézus Krisztus eljött!

A teljes három szakaszt ismerik: Kőszeg, Gödöllő, Budapest, Sopron, Kaposvár, Kiskundorozsma (Pest vm.).

Kecskeméten két versszakot énekelnek. Csak az első versszakot éneklik: Székesfehérvár, Esztergom, Abaújszántó (Abaújtorna vm.), Cikó (Tolna m.). Esztergomban a 3. sor így módosul: Csak az isteni gyermek felett.

Demény Dezső: Karácsonyi énekgyüjtemény (Rózsavölgyi és Tsa) c. ima- és énekkönyve közli a dal ezen szövegét.

III. *a)* variáns.

Csendes éj, szentséges éj,
Mindenek álma mély,
Csak egy isteni Kisded felett
Virraszt az éjben is a szeretet:
Édes álomban pihenj!
Édes álomban pihenj!

Csendes éj, szentséges éj,
Angyalok ajkán kél
Nagy öröm, hozsánna, halleluja:
Hű pásztornépnek tudtára adja,
Halljátok, eljött az Úr!
Halljátok, eljött az Úr!

Csendes éj, szentséges éj,
Jó ember, már ne félj:
Fénysugár lebeg a Kisded felett,
Az ige íme beteljesedett:
Megváltónk megszületett!
Megváltónk megszületett!

Mind a három versszakában külön-külön is kapcsolódik ez a szöveg a III. típus szövegéhez. Korábbi eredetű, mint a harmadik típus szövege, az 1890-es években egy Szent József tisztelete c. ima- és énekeskönyv hozza először. Kilenc kiadást ért el. Ezenkívül a *Bok:* Rosengarten der ewigen Liebe c. ima- és énekeskönyvben találtuk pontosan ezt a szöveget. A harmadik szakaszt ez a könyv nem hozza.

III. *b)* variáns.

Csendes éj, kegyteli éj,
A világ álma mély,
Ébren vannak a szent jegyesek,
Égi gyermeküknek álma felett.
Ki a béke helyén
Szunnyad, anyja ölén.

III. *c)* variáns.

Csendes éj, szent ez az éj,
Mindenek álma mély.
Virrasztanak a szent jegyesek
Isteni gyermeküknek álma felett,
Mennyei álom ölén!
Mennyei álom ölén!

Párnája nincs, bölcsője sem,
Mégis mily édesen
Nyugszik az isteni égi szülött.
Emberek, a szabad óra ütött.
Itt a várt Messiás!
Itt a várt Messiás!

A két utolsó variáns 3. és 4. sora állandóan váltakozik és keveredik. E két sornak nincs meg az állandó és szilárd formája. Ez a legkevésbbé szilárd szövegek egyike. Ismerjük pl. a 3., 4. sort így:

Ébren vannak a szent jegyesek
Égi gyermeküк álma felett, vagy
Isteni gyermeküк álma felett.

De éneklik így is:

Virrasztanak a szent jegyesek
Égi gyermeküк álma felett, vagy
Isteni gyermeküк álma felett.

A második sorban is párhuzamosan találjuk :

A világ álma mély,
Mindenek álma mély,
Alszik már minden lény.

Székesfehérvárott mind a két variánst ismerik, Esztergomban csak a III. *c)* variáns szövegét.

IV. TIPUS.[2]

Csendes éj, szent ez az éj,
Mindenek álma mély.
Nincs fenn más, csak a szent szülők,
Drága Kisdedük őrzik ők.
Áldott legyen ez éj!
Áldott legyen ez éj!

Csendes éj, szent ez az éj,
Angyalok hangja kél,

[2] *Győry* Margit fordítása.

Halld a mennyei allelujját,
Szerte zengi e drága szavát:
Krisztus megszabadít!
Krisztus megszabadít!

Csendes éj, szent ez az éj,
Szív örülj, higyj, remélj!
Isten szent Fia hinti reád
Ajka vígaszadó mosolyát.
Krisztus megszületett!
Krisztus megszületett!

A teljes háromszakaszos dalt éneklik: Esztergom, Sopron, Rimaszombat. Szentgotthárd. Csak az első versszakot ismerik: Győr, Székesfehérvár.

A dalnak ezt a szövegét közlik: Karácsonyi énekek, összegyűjtötte és részben fordította *Győry* Margit, Rózsavölgyi és Tsa. kiad., Bpest; Bemegyek szent templomodba, Törökszentmiklós, 1938. Egyházi énekek és imák, *Ammer* J. Esztergom, 1927. *Schneider-Tarnovsky:* Énektan. II. rész. Rozsnyó.

IV. *a)* variáns.

Csendes éj, szentséges éj,
Mindenek álma mély,
Nincs fenn más, csak a szent szüle pár,
4. sor { Drága Kisdedünk álmainál
Isteni gyermekünk álmira vár,
Drága gyermekük őrzik már,
Drága Kisdedük őrzik már,
Szent Fiú, aludjál!
Szent Fiú, aludjál!

A különböző 4. sort felváltva találjuk. Ezt a szöveget éneklik: Gödöllő, Tótkomlós (Tolna m.), Máriapócs (Szabolcs m.), Székesfehérvár, Rimaszombat. Losoncon (Nógrád m.) ez a variáns kissé módosulva jelenik meg:

IV. *b)* variáns.

Ó, néma éj, szentséges éj,
Mindenek álma mély.
Nincs fenn más, csak a szent szüle pár,
Drága Kisdedük álmainál,
Szent gyermek, aludjál,
Ó, szent gyermek, aludjál!

Hallelujah, evangéliumi énekek. Budapest, Bethania ny. 1937.

IV. *c)* variáns.

Csendes éj, szent ez az éj,
Angyalok álma mély,
Hallod a mennyei Halleluját,
Zengi vígan e drága danát,
Krisztus megszabadít!
Krisztus megszabadít!

Ez a variáns a IV. típus 2. versszakából született kétségtelenül. Esztergomban éneklik.

IV. *d)* variáns.

Oh, csendes éj, szentséges éj,
Pásztorok álma mély.
S nem virraszt, csak a szent szülő,
Kisdede álmát őrzi ő...

A fenti szöveg *Kosáryné, Réz* Lola fordítása, amelyet egyik angolból fordított könyvében[2a] közöl.

V. TIPUS.[3]

Csendes éj, szent nyugalom,
Hallgat a völgy, halom,

[2a] H. W. *Morton* — *Kosáryné, Réz* Lola, Az Üdvözítő nyomában, Budapest, é. n. I. 153. l.

[3] *Tordai* Ányos fordítása.

Szűzanya, hallod-e, csendes a táj,
Isteni gyermeked álmira vár,
Látva, hogy altatod Őt!
Látva, hogy altatod Őt!

Párnája sincs, bölcsője sem,
Mégis mily édesen
Nyugszik a kegyes égi szülött.
Emberek, a szabad óra ütött,
Itt vagyon a Messiás!
Itt vagyon a Messiás!

Csendes éj, szent nyugalom,
Énekel völgy, halom,
Csendül az angyali alleluja,
Földre leszállt a nagy égnek Ura,
Énekel völgy, halom,
Jertek imádni Őt!

Jönnek a jó pásztorok
És szívük feldobog,
És leborulnak a jászol előtt,
Egyszerű, jó szívük tiszteli Őt,
Szűzanya égi Fiát!
Szűzanya égi Fiát!

Messiás a földre jött,
Bilincsünk összetört,
Fölszabadul a föld bűne alól,
Rá az Úr égi kegyelme hajol,
Jézusunk hozta le azt!
Jézusunk hozta le azt!

Mind az öt versszakot éneklik: Debrecen, Mezőkövesd, Sopron, Battonya (Csanád m.), Rozsnyó.

Csak az első szakaszt ismerik: Nagykanizsa, Karcag (Jásznagykunszolnok vm.), Gyöngyös. Baján a típusnak 3. szakaszát kissé már elvariálódott formájában csatolják, mint 2. szakaszt:

Csendes éj, szent nyugalom,
Néma a völgy s halom,
Hangzik az angyali alleluja,
Földre leszállt az égnek Ura,
Jöjjetek áldani Őt!
Jöjjetek áldani Őt!

Nagytevelen (Tolna vm.) a közismert első szakaszhoz egy idegen második szakaszt kapcsolnak:

V. *a)* variáns.

Aludjál, liliomszál,
Hozzád az Úr leszáll,
Kinek irgalma határtalan,
Ime, rátok is mily gondja van.
Gond ne ébressze Őt!
Gond ne ébressze Őt!

Az V. típusú szöveget közlik a következő énekeskönyvek: *Balogh-Kapossy:* Egyházi imák és énekek. Szeged, 1926. Énekek, Rozsnyói Papnevelő intézet énekkönyve.

A következő variáns a harmadik szakaszból születik:

V. *b)* variáns.

Csendes éj, boldog éj,
Százszor szent, drága éj.
Földön is, égen is alleluja!
Krisztus, az égnek, a földnek ura
Szűznek ölébe leszáll,
Krisztus, a békekirály.

Ó, boldog éj, malasztos éj,
Százszor szent csupa fény!
Fény, ki után a világ epedett,
Ki örök irgalom és szeretet,
Glória! Földre leszáll
Isten, a Fény, a Király!

Ó, áldott éj, ó, boldog éj,
Százszor szent béke éj!
Békekötést szerez Ő veletek,
Nyitva legyen neki a szívetek.
Tiszta szívekbe leszáll
Krisztus, a béke-király!

Pécsett és a zalaegerszegi Miasszonyunkról nevezett Szent Ágoston szabályai szerint élő kanonokrend zárdájában éneklik ezt a szöveget.

A következő szövegek nem kapcsolódnak egyik típushoz sem:

1. Csendes éj, szentséges éj,
Ó, mi szent, ó, mi mély.
Mária, József a jászol előtt,
Áldva, imádva a földre jövőt.
Itt van az égi szülött,
Glória szalma között.

Csendes éj, fenséges éj,
Isteni titka mély.
Kis Jézuska felénk mosolyg,
Isteni szíve értünk dobog,
Szíve ölén a kereszt,
Rejtve a titkos kereszt.

Ezt a szövegváltozatot Vácról közölték.

2. Csendes éj, kedves éj!
Szállj tova, hajnal kél.
Üdvünk ébredez sátorodban,
Angyal röpkedez sátorodban,
Glória cseng ajkán!
Glória cseng ajkán!

Dicsőség Istennek,
Béke az embereknek.
Itt van ez oltáron kis Jézuska,
Aki ma született istállóban.

Angyali karok zengik:
Kis Messiás születik.
Kis Messiás születik.

Szűz Anya, Mária
Kis Jézust dajkálja.
Szent József mellette angyalokkal,
Pásztorok körülte a barmokkal,
Imádják őt mindenek,
Nagy dicsőség Istennek.

Füleken (Nógrád vm.) ilyen változatban éneklik a dalt.

3. Csendes éj, szentelt éj,
Alszik már minden lény.
A távolban angyalok kara,
Hangzik szerte alleluja,
Itt van az Üdvözítő!
Itt van az Üdvözítő!

Csendes éj, szentelt éj,
Angyaltól hirdettél,
Csak a szent Szűz van még ébren,
Isteni gyermekét őrzi híven,
Aludjál szent békében!
Aludjál szent békében!

Kapuvár (Somogy vm.) közölte ezt a szöveget, amelynek minden sora egy más, általunk ismert szövegből van véve. Különböző típusok és azoknak különböző soraik keverednek. Az első szakasz három utolsó sora pl. a II. típus 2. szakaszára emlékeztet; a második versszak részben szintén a II. típushoz kapcsolódik, a 3. sor azonban azonos az I. típus *d)* variáns 3. sorával, e szerint módosul a 4. sor.

4. Oh, csendes éj, mennyei éj,
Mindenek álma mély.
Jászol mélyén a szent Szeretet
Ringat egy szunnyadó kis gyereket,
Őrködik álma felett.
Őrködik álma felett.

Oh, csendes éj, mennyei éj,
Égi hang szól: Ne félj!
Mindenek íme örvendjetek:
Jézus Urunk ma megszületett!
Jertek hát, halleluja!
Jertek hát, halleluja!

A Magyar Lányok c. ifjúsági folyóirat 1939-es karácsonyi száma közli ezt a szövegváltozatot. Fordítója ismeretlen.

5. Csend ez az est, karácsonyest.
Mindenütt ünneplik ezt.
Jézuskát éjszaka felkeresik,
Szülőkkel együtt őt ünneplik.
Drága legyen ez az éj,
Felejthetetlen ez az éj.

Pozsega m.-ből közölték ezt a szöveget.

6. Csendes éj, szent öröm ér.
Holt a föld, álma mély.
Hallga, mit zúg pálmák közt a szél,
Hallga, mily titkos, édes dal kél.
Szunnyadj, égi Kisded!
Szunnyadj, égi Kisded!

A két utóbbi szöveg már csak a dallamra épít, szövege nem az eredeti szövegből indul ki. Somogysámsonban (Somogy vm.) ismerik a legutóbbi szöveget.

7. Szent, csendes éjszaka,
Két szent jegyes maga
Virraszt, s mi üdv virrasztnia,
Aranyhajú Istenfia,
Jézus születésében!
Jézus születésében!

Olad község (Fejér vm.) közölte ezt a szöveget, amely valószínűleg egy más, vagy elvariálódott dallamra épült.

FORRÁSOK ÉS IRODALOM.

Dolgozatunk elkészítése szempontjából a legtöbb gondot a ma is népi ajkon élő dalszövegek összegyűjtése okozta, hiszen tulajdonkép ezek a szövegek képezik munkánk alapját és elért eredményét is. Anyagszerzés céljából kérdőíveket küldtünk szét, arányosan elosztva az ország egész területén, részben zárdákba, fiú- és leányiskolákba, részben pedig plébániákra.

Kiment összesen 300 kérdőív,

visszaérkezett 162 (54 %).

Ezeken a kérdőíveken kívül még 50 nyomdának is küldtünk levelet. Ezek közül 41 jött vissza, de mind tagadó vagy használhatatlanul rövid válasszal.

Mivel a mienkhez hasonló természetű témakör feldolgozásánál egyedül a kérdőívek módszere látszik célravezetőnek — hiszen a személyes gyűjtés fizikailag, technikailag s nem utolsó sorban anyagilag is csaknem lehetetlen —, megkíséreljük vázolni hosszadalmas egyéni tapasztalataink eredményét az utánunk hasonló módszerrel dolgozók számára.

Kétségtelen, hogy a kérdőívek módszerével a kutató teljes mértékben válaszadójától függ. Szinte azt mondhatnánk, „ki van szolgáltatva" neki. Aránylag kis számban vannak válaszadóink között olyanok, akik minden igyekezetükkel azon vannak, hogy legjobb tudásuk szerint, lelkiismeretesen válaszoljanak. Legtöbb köszönettel apácazárdáknak tartozunk a pontos, kimerítő adatokért. Az esetek túlnyomó többségében kötelességszerű válaszokat kaptunk. Ez elég is volna, ha, sajnos, nem lennének olyan sokan, akik vagy egyszerűen figyelembe sem veszik az ívet, vagy pedig minden utánjárás nélkül, hiányosan kitöltve küldik vissza. Kétségtelenül minden attól függ, mennyire érdekli a dolog a válaszadót.

A nyomdáktól visszajött 41 válasz egy kivételével (a pécsi Dunántúl nyomda) a legjobb bizonyítéka annak, hogy nyilvános intézményeknél, cégeknél, vállalatoknál, ahol a munkát egy hivatalnoknak adják ki, egyáltalán nem érdemes érdeklődni. Válaszaik egészen használhatatlanok. Könyvtárakban egész sor ima- vagy énekeskönyvet találtunk, és az a nyomda nyomta, amely azt a választ küldte, hogy nyomdájukban a dalt semmiféle formában nem nyomták. Alapjában véve ezt nem is szabad rossznéven venni, hiszen a pontos válasz hosszadalmas és alapos munkát igényelt volna. A tárgy maga pedig nem érdekelte őket. Ebből az következik, hogy csak akkor várhatunk választ

kérdéseinkre, ha azok nem kívánják meg a különösebb utánjárást. Másik tanulság: kérdőíveket csak magánszemélyeknek szabad küldeni.

Mielőtt a kérdőívek megszerkesztéséhez hozzáfognánk, alapos tárgyköri ismeretekre van szükségünk. Amit bibliográfiai úton meg lehet szerezni, annak előzőleg utána kell járni. Ismernünk kell már az ívek megszerkesztése előtt egész problémakörünket, mert különben későn jön rá az érdeklődő, hogy sok minden kimaradt az ívről, amit pedig meg kellett volna kérdeznie.

A kérdéseket a lehető legegyszerűbb, gyerekes formában kell megfogalmazni. Igen hasznos, ha ugyanazt a kérdést többször is feltesszük más-más formában. Nem szabad megfeledkeznünk arról, hogy a válaszadó laikus és éppen ezért könnyen félreértheti a körülményesen feltett kérdéseket.

Ha nem támasztunk túlnagy igényeket, a kérdőívek módszere kielégítőnek bizonyul. Dolgozatunk anyagának 75 %-át a kérdőívekből vettük. Így tehát ez a dolgozat megmutatja azt is, hogy milyen eredményeket lehet elérni a kérdőívekre támaszkodva.

Könyvtári kutatásaink során átnéztük a Nemzeti Múzeum és az Egyetemi Könyvtár ima- és énekkönyvgyüjteményeit, apróny omtatványait 1870-től kezdve, továbbá a Nemzeti Múzeum elemi iskolai és a középiskolák alsóbb osztályai számára készült német és magyar olvasókönyveket.

Szorosan a mi tárgyunkra vonatkozó irodalom csak igen kevés állt rendelkezésünkre, ezek is mind folyóiratokban elszórva. Hasznos útbaigazításokat találtunk azonban a népdallal és vallásos népdallal foglalkozó általános néprajzi munkákban, főleg a tárgykörrel való megismerkedésnél, az előmunkálatok elvégzésénél, a módszertani eljárások megválasztásánál a lélektani kérdésekben, valamint a kérdéskomplexum atmoszférájának átérzésénél.

1. *Általános néprajzi munkák:*

Bach, Adolf, Deutsche Volkskunde, Leipzig, 1937.
Beitl, Richard, Deutsche Volkskunde, Berlin, 1933.
Beitl, Richard, Volkskunde und Schule, Leipzig, 1934.
Boehm, M. Hildebert, ABC der deutschen Volkskunde, Potsdam, 1936.
Naumann, Hans, Grundzüge der deutschen Volkskunde, Leipzig, 1929.
Jungbauer, Gustav, Deutsche Volkskunde, Brünn-Prag-Reichenberg, 1936.
Meier, John, Deutsche Volkskunde, Berlin-Leipzig, 1926.
Spamer, Adolf, Die deutsche Volkskunde, Leipzig, Berlin, 1934—35.
Erich, Oswald, A., — *Beitel,* Richard, Wörterbuch der deutschen Volkskunde, Leipzig, 1936.

2. *Népdallal és szorosabb értelemben a karácsonyi dallal foglalkozó munkák:*

Bäumker, Wilhelm, Das katholische deutsche Kirchenlied, Freiburg, i. Br., 1886—1911. I—IV.

Böckel, Otto, Psychologie der Volksdichtung, Leipzig-Berlin, 1913.[2]

Bolte, Johannes, Zum deutschen Volkslied, Berlin, 1902.

Dessauer, Renata., Das Zersingen, Berlin, 1928.

Dax Gyula, A Rába-lapincsközi német katholikus vallásos ének, doktori értekezés kéziratban, Bpest, 1925.

Fallersleben, Hoffmann, v. Unsere volkstümlichen Lieder, Leipzig, 1900[4].

Fellerer, K. Gustav, Das deutsche Kirchenlied im Ausland, Münster in Westfalen, 1935.

Götze, Alfred, Das deutsche Volkslied, Leipzig, 1929.

Hartmann, August, Weihnachtsschauspiele in Bayern und Österreich-Ungarn gesammelt, Wien, 1886.

Levy, Paul, Geschichte des Begriffes Volkslied, Berlin, 1911.

Meier, John, Kunstlieder im Volksmunde, Halle a. S. 1906.

Meier, John, Kunstlied und Volkslied in Deutschland, 1906.

Meier, John, Volksliedstudien, Straßburg, 1916.

Petrich, Hermann, Unsere geistlichen Volkslieder, Gütersloh, 1924.

Pommer, Joseph, Das deutsche Volkslied, Wien, 1913.

Reuschel, Karl, Volkslied, Berlin, 1929.

Sahr, Johann, Das deutsche Volkslied, Leipzig, 1905.

Schell, Otto, Das Volkslied, Leipzig, 1908.

Schröer, Karl, Deutsche Weihnachtsspiele aus Ungarn, Wien, 1862.

Erk, Ludwig, — *Böhme*, Franz, Magnus, Deutscher Liderhort, I—III. Leipzig, 1925.[2]

3. *Folyóiratok.*

Ethnographia, Budapest, 1900—1910, 1920—30. évf.

Das deutsche Volkslied, Wien, 1902—1906, 1920—1925. évf.

Dichtung und Volkstum (Jahrbuch für Volksliedforschung), Stuttgart, 1932—39. évf.

Germanisch-Romanische Monatsschrift, Heidelberg, 1909—19. évf.

Sonntagsblatt, Budapest, 1921—24. évf.

Zeitschrift des Vereins für Volkskunde, 15—20. évf.

Zeitschrift für Deutschkunde, Leipzig, 1934—37. évf.

Zeitschrift für Volkskunde, Berlin-Dahlem, 1939—40. évf.

4. *Karácsonyi dalunkra vonatkozó cikkek és adalékok:*

Staege, Max, Stille Nacht, heilige Nacht, Zur Geschichte des Liedes, Allgemeine Sängerzeitung, Iserlohn XXIV. 177. l.

Schwabacher-Bleichröder, Stille Nacht, heilige Nacht, Berliner Konzertzeitung, X. 5. sz.

Spieß, Hermann, Über Joseph Mohr, den Dichter von Stille Nacht, heilige Nacht, Katholische Kirchenzeitung, 1919. dec., 1920. jan. szám.

„Stille Nacht, heilige Nacht" Monatshefte für katholische Kirchenmusik, Kronach, 7. (1925.) 1. sz.

Günzel, K., Stille Nacht, heilige Nacht, Die Kirchenmusik, 13. évf. 12. sz

Berger, Fr., Vom Liede Stille Nacht, heilige Nacht, Heimatgaue, Linz, 1. évf. 22. l.

Zack, Viktor, Stille Nacht, heilige Nacht, Kleine Ausgrabungen, Das deutsche Volkslied, Wien, 28. (1925) 125. ll.

Lange, Wiktor, Stille Nacht, heilige Nacht, Blätter für Musikfreunde, Oberhausen, 1. (1924) 4. szám.

Collier, Roswitha, Das schönste Weihnachtslied der Welt, Stadt Gottes, LIX. 4. sz.

Unsere schönsten Weihnachtslieder, Stadt Gottes LX. dec.

Stille Nacht, heilige Nacht, Mädchenzeitung, XXV. dec.

Wie Stille Nacht, heilige Nacht, entstanden ist, A. H. Der Sendbote des Göttlichen Herzens Jesu, 1912. 12. sz.

Bathó József: Hogyan keletkezett a Stille Nacht, heilige Nacht? Nemzetnevelés 1937. évf., júl. szám.

M. TUD. AKADÉMIA KÖNYVTÁRA

A NÉMET NÉPRAJZTANULMÁNYOK EDDIG MEGJELENT SZÁMAI:

1. **Wéger Imre:** Regiomontanus és a népnaptárak. Budapest, 1937.
2. **Tafferner Antal:** Vértesboglár. (Egy hazai német település leírása.) Budapest, 1941.
3. **Hlaváts Elinor:** Német bábjátékosaink. Budapest, 1940.
4. **Kögl J. Szeverin:** Mosonmegyei német kéziratos énekeskönyvek. Budapest, 1941.
5. **Kiss Edit:** Stille Nacht, heilige Nacht... Egy karácsonyi ének magyar változatai. Budapest, 1941.

DUNÁNTÚL PÉCSI EGYETEMI KÖNYVKIADÓ ÉS NYOMDA R.-T. PÉCSETT.
A nyomdáért felelős: Mészáros József.